

НАУКОВА СПАДЩИНА УКРАЇНСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЇ:
ЄДНІСТЬ МИНУЛОГО ТА ТЕПЕРІШНЬОГО

*Збірник тез доповідей
Щорічного наукового круглого столу*

Київ – 2021

**Національна академія педагогічних наук України
Інститут психології імені Г. С. Костюка
Лабораторія історії психології ім. В.А. Роменця
Лабораторія психології особистості ім. П.Р.Чамати**

НАУКОВА СПАДЩИНА УКРАЇНСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЇ: ЄДНІСТЬ МИНУЛОГО ТА ТЕПЕРІШНЬОГО

*Збірник тез доповідей
Щорічного наукового круглого столу*

(10 червня 2021 року)

Київ – 2021

Друкується за ухвалою Вченої ради Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України (протокол № 8 від 24.06.2021 року).

Наукова спадщина української психології: єдність минулого та теперішнього / Збірник тез доповідей Щорічного наукового круглого онлайн-столу (м. Київ, 10 червня 2021 року) / за ред. С. Д. Максименка, В. В. Турбан. – Київ, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2021. – 52 с.

Редакційна колегія:

Максименко С. Д., дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор; **Турбан В. В.**, докторка психологічних наук, професорка; **Сердюк Л. З.**, докторка психологічних наук, професорка; **Бугайова Н. М.**, кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця; **Поклад І. М.**, кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця.

До збірника увійшли тези доповідей Щорічного наукового круглого онлайн-столу «Наукова спадщина української психології: єдність минулого та теперішнього» (м. Київ, 10 червня 2021 року).

На науковому круглому он-лайн-стілі обговорювалися такі основні питання: теорії та практики в українській психології: стан і перспективи розвитку; нові соціальні реалії та психологічне знання; основи дослідження соціокультурних детермінант розвитку психології особистості в Україні ХХ-ХХІ століття; поняття «особистість» у провідних психологічних теоріях і персонологічних ученнях; перспективи розвитку української психології у світовому контексті; психологічне благополуччя та задоволеність життям особистості.

Збірник адресований фахівцям-психологам науковцям та практикам, викладачам закладів вищої освіти, педагогам та вихователям, докторантам, аспірантам та студентам.

Матеріали опубліковано в авторській редакції. Відповідальність за достовірність викладеного матеріалу покладено на авторів статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.

З М І С Т

Березіна О. О.	<i>ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСІБ ПІЗНЬОЇ ДОРΟΣЛОСТІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ</i>	4
Бондаренко В. О.	<i>ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК РЕГУЛЯЦІЙНА СТРУКТУРА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ</i>	8
Бугайова Н. М.	<i>АГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ: МЕДИЧНИЙ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА ЮРИДИЧНИЙ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ</i>	10
Гейко Є. В.	<i>ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ПОЛІСИСТЕМНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ОСОБИСТОСТІ</i>	13
Коваль І. А.	<i>МЕДИЧНА ПЕДАГОГІКА В ПСИХОЛОГІЧНІЙ ТА МЕДИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ</i>	17
Комар Т. В. Варгата О. В.	<i>СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ</i>	19
Криворучко І. Я.	<i>ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ-КОНСУЛЬТАНТІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ</i>	21
Мамчур І. В.	<i>СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЗАДОВОЛЕНОСТІ ЖИТТЯМ СТАРШОКЛАСНИКІВ</i>	33
Мельник О. А.	<i>ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ТКАЧЕНКА О.М.</i>	26
Міхеєва Л. В.	<i>ПРОТИДІЯ БУЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ</i>	28
Молодоцкі С.	<i>РОЗРОБЛЕННЯ ЗАСОБІВ ПРОТИДІЇ ТЕХНОЛОГІЧНИМ ЗАЛЕЖНОСТЯМ</i>	30
Поклад І. М.	<i>СТОРІНКИ СТАНОВЛЕННЯ ЛАБОРАТОРІЇ ІСТОРІЇ ПСИХОЛОГІЇ ІНСТИТУТУ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г.С. КОСТЮКА НАПН УКРАЇНИ</i>	38
Терещук А. Д.	<i>ІСТОРІЯ ЕМОЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ В ПСИХОТЕРАПІЇ</i>	42
Торжевська Н. Р.	<i>ЗМІСТ І ЧИННИКИ СТАТЕВО-РОЛЬОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ</i>	44
Турбан В. В.	<i>ВІДЧУЖЕННЯ ЯК НЕГАТИВНА ФОРМА САМООБМЕЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ</i>	47
Чорна Н. В.	<i>ЦІННІСНЕ СТАВЛЕННЯ ДО ВЛАСНОЇ СТАТІ ЯК ОСНОВА СТАНОВЛЕННЯ ЖІНОЧОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ</i>	50

Березіна Олена Олександрівна
кандидатка психологічних наук,
наукова кореспондентка інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України,
практичний психолог ТЦСО,
м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСІБ ПІЗНЬОЇ ДОРОСЛОСТІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

Умови пандемії, що загрожують здоров'ю та життю, чинять вплив на різні аспекти життя людей та їх психіку. Це відбивається на трансформації цінностей людей будь якого віку.

Ціннісні орієнтації в структурі особистості людей похилого віку відіграють важливу роль. Зміни у сучасному світі, пов'язані з поширенням нової коронавірусної хвороби та смертельною небезпекою COVID-19 для людей, не залишили осторонь ціннісні орієнтації.

Трансформації ціннісних орієнтацій стосуються, перш за все, самосприйняття та пов'язані з сприйняттям світу, як небезпечного та ворожого. Певні зміни спостерігаються у людей періоду пізньої дорослості – найбільш вразливої категорії дорослого населення.

Переживання, пов'язані зі стражданням і смертю іншого, неминуче викликають проектування похилою людиною ситуації на себе, що чинить глибокий, часто неусвідомлюваний вплив на її життя, зачіпаючи рівень домагань, вітальні налаштування та ціннісні орієнтації.

З метою дослідження ціннісних орієнтацій, визначення у осіб пізнього віку ставлення до зовнішнього світу й до самих себе, а також комунікативної складової їх особистості, нами була застосована методика М. Рокіча «Ціннісні орієнтації».

Ми порівняли дані досліджень ціннісних орієнтацій осіб пізньої дорослості, які ми проводили у березні 2018 року, тобто за 2 роки до початку пандемії і дані, що отримали при повторному дослідженні, яке проходило у період з 15 по 30 листопада 2021 року, а саме через 1,7 місяців після початку пандемії, що пов'язана із COVID-19. У 2018 році було обслідувано 76 осіб у віці від 59 до 92 років. У 2021 році – 92 особи у віці від 61 до 95 років.

У 2018 році люди похилого віку набір цінностей був представлений такими, якими вони керувалися довгий час свого життя. Але психологічний стрес та соціальні обмеження у суспільстві відклали відбиток на цінності особистості.

При аналізі ціннісних орієнтацій осіб періоду пізньої дорослості був використаний метод ранжування списку термінальних й інструментальних цінностей у порядку їх переваги.

Основними функціями ціннісних орієнтацій є прогностична функція, що дозволяє виробляти життєву позицію, формувати образ майбутнього і перспективи розвитку в осіб пізнього віку, а також регулює сьогодення й майбутню поведінку особистості.

Втрата для осіб третього віку особливо значущих соціальних цінностей (зміна рольових позицій у суспільстві та у родині, самотність, звуження кола спілкування після виходу на пенсію й інше, проявлялось у вигляді зміни психологічних установок і цінностей, але наявність карантинних обмежень і страх за своє життя та здоров'я близьких людей у складний період перебудови та адаптації особистості в умовах пандемії COVID-19, викликали додаткові навантаження на психіку людей.

Аналіз ієрархії цінностей осіб похилого й старечого віку показав, що зі списку термінальних цінностей для переважної більшості більше значущими були:

- здоров'я (фізичне й психічне);
- матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних ускладнень);
- «пізнання» (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуального розвитку);
- наявність гарних і вірних друзів;
- активне діяльне життя;
- щасливе сімейне життя.

Такі дані свідчать про підвищення з віком цінності якості життя й змінах самооцінки.

Отримані результати свідчать, що для людей похилого віку першорядне значення має не тільки здоров'я і матеріальне забезпечення, а й інтелектуальний розвиток та спілкування із друзями, що відбиває їх прагнення до розвитку й бажання залишатись корисними для суспільства.

Зі списку інструментальних цінностей для особистостей пізнього віку більш значущими цінностями є:

- чесність (правдивість, щирість);
- акуратність;
- незалежність;
- нетерпимість до недоліків у собі й інших;
- самоконтроль (стриманість, самодисципліна);
- ретельність.

Малозначущими цінностями виявилися:

- раціоналізм;
- широта поглядів.

Отримані дані дозволяють нам зробити висновок про те, що в системі цінностей особи похилого й старечого віку виділяють, насамперед ті життєво важливі сфери, в яких дана категорія людей зіштовхується з найбільшими проблемами й втратами.

У порівнянні з даними, що ми отримали у 2021 році, як і 3,7 років тому, особи похилого віку відмітили із списку термінальних цінностей більш значущими:

- здоров'я (фізичне й психічне);

- життєву мудрість;
- щасливе сімейне життя;
- свобода;
- любов;
- матеріальне забезпечене життя

A із списку інструментальних цінностей для них більш значущими цінностями стали:

- акуратність;
- старанність;
- відповідальність;
- життєрадісність;
- незалежність;
- самоконтроль.

Як ми знаємо, інструментальні цінності – цінності засобу – це переконання особистості в тому, що якийсь образ дій або властивості особистості є кращими в будь-якій ситуації. Вони часто носять компенсаторний характер, тобто людина цінує те, що їй бракує. Ми бачимо, що на сьогоднішній час людям похилого віку бракує життєрадісності та незалежності.

Для людей старечого віку характерний певний спосіб життя: розважливість, обережність, вони приділяють більше увагу фізичному стану, у них сповільнюється життєвий ритм, відбувається звуження кола спілкування, вони втрачають соціальну повноту життя, нерідко прагнуть уникати нової інформації, їм стає складно виробляти нову життєву позицію, міняти спосіб життя й інше. У пізньому віці захисні механізми особистості та стратегія життя залежать від характерологічних особливостей особистості, її ціннісних орієнтацій і від стереотипів поведінки, що сформувалися раніше.

На сьогоднішній час, під впливом ЗМІ, та взагалі соціального інформаційного фону багато людей почали уникати прямих контактів з іншими людьми через страх зараження смертельно небезпечним коронавірусом. На багатьох людях це відбилось негативно у вигляді страхів, як за своє економічне майбутнє, за здоров'я рідних й близьких людей, а також таких, що викликані потребою в близькому спілкуванні з іншими людьми. Також такі страхи підсилили тривожність і депресивні та іпохондричні стани.

Таким чином, карантин посилив одну з головних потреб людини: щоб відчувати себе цілісно, особистості необхідні певні соціальні умови – регулярні контакти з різними людьми.

Таке спілкування не може бути повністю компенсоване Інтернетом або телефонним зв'язком, тому що сенсорна система людини є дуже важливою і без її повноцінного задіяння у процесі спілкування, стосунки з оточуючими не будуть повними й не задовольнятимуть комунікативні потреби особистості.

Список використаних джерел

1. Березіна О. О. Самотність як психологічний чинник геронтогенезу / О.О. Березіна // Науковий часопис національного педагогічного університету ім. Н. П. Драгоманова. Серія 12: Психологія. – К., 2005. – Вип. 3 (27). – С. 40–47.
2. Козлов А. А. Старість: социальная разобщенность или целостность? / А. А. Козлов // Мир психологи. – 1999. – № 2. – С. 80–96
3. Костюк Г. С. Навчально виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Рад. школа, 1989. – 608 с.

Бондаренко Валерія Олександрівна
аспірантка кафедри психології і педагогіки
Хмельницького національного університету
м. Хмельницький, Україна

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК РЕГУЛЯЦІЙНА СТРУКТУРА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Стрімкі і незворотні зміни соціальних і економічних умов життя на основі свободи є потужним стимулом розвитку суспільства і окремої особистості. Водночас плинність свободи супроводжується поширенням потоку деструктивних явищ: руйнуються звичні етичні та соціальні регуляційні норми і регламенти життєдіяльності; насильство на телеекранах набуває культового характеру і транслюється на весь світ; спекуляції на окремих фінансових ринках виявляють спроможність призводити до зубожіння цілі соціальні верстви населення.

Очевидно, що економічна свобода стала причиною безпрецедентної в наш час соціальної несправедливості і соціальної нерівності. Сучасні ж реалії, пов'язані із загостренням екологічної планетарної кризи, глобалізацією світової економіки, дискредитацією та руйнацією багатьох традиційно визнаних «параметрів порядку» та можливості контролю за ними, збільшення обсягу інформації та розгалуження комунікативних зв'язків, загострення конфронтації традиційних та інноваційних систем, невизначеність аксіологічних орієнтирів, загострення проблеми співіснування різних світоглядів, ідеологій, політичних систем, культур, що в сучасному світі неможливе без узгодження та регуляції на основі відповідальності.

Актуальність проблеми відповідальності диктується й індивідуальними узаконеними свободами. Сьогодні кожна людина має можливість реалізувати власний вибір практично у всіх сферах життя: діяльності, місця проживання, партнерів, політичних лідерів і т. і.

Відповідальність за власний вибір покладається виключно на саму особистість. Таким чином, ми вступили в смугу тотальної відповідальності. Однак, в науковому полі досі відсутні розвідки а напрямку комплексного вивчення відповідальності як регуляційної структури життєдіяльності особистості. Окреслена соціально-психологічна проблематика потребує компетентного дослідження питання про функційне навантаження, сутність відповідальності, її розвиток та особливості реалізації.

З позицій історичного підходу розгляд проблеми відповідальності необхідно починати з вивчення її теологічного контексту, оскільки зміст відповідальності найперше визначений моральним і духовним характером, а витoki духовного коріння національної культури і філософії виходять із східного християнства.

Вивчення текстів Священного писання, аналіз досвіду служіння віри християнських подвижників, вчення Отців Церкви, праці богословів засвідчують фундаментальне розуміння цілісності людини, її духовності і взаємодії зі світом.

Осмислення відповідальності традиційно постає в її тісному зв'язку з провинною, почуттям провини, гріхом і покаранням. Згідно класичної релігійної логіки свобода народжує провину, провинна передбачає відповідальність.

Таким чином, категорії свободи, провини і відповідальності є категоріями одного змістовно-логічного поля, неподільно закладених в розуміння їх людьми.

У філософських позиціях відповідальність також постає в тісному зв'язку зі свободою, свободою вільного вибору, сенсом життя, вибором і долею. Значною мірою філософські погляди на проблематику цих категорій суголосні психологічним концепціями вивчення відповідальності.

В колі психологічних дискусій проблеми розвитку особистості є концепція відповідальності Л. Колберга, згідно з якою моральна свідомість розвивається не як безпосереднє присвоєння соціального досвіду, а в процесі активної творчої взаємодії індивіда з соціальним середовищем. Поширеним для зарубіжних наукових розвідок є підхід, у якому розглядають відповідальність з точки зору атрибутивних тенденцій.

Значущість і складність феномену відповідальності дає підставу деяким авторам не лише пов'язувати її із властивостями або рисами характеру, але й відносити до особливих форм буття людини, які стають центральними і стрижневими в її життєдіяльності.

Бугайова Наталія Михайлівна
кандидатка психологічних наук,
старша наукова співробітниця,
провідна наукова співробітниця
лабораторії загальної психології
та історії психології ім. В.А. Роменця
Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна

АГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ: МЕДИЧНИЙ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА ЮРИДИЧНИЙ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ

На агресивність підлітків впливають три основні чинники: біологічний, психологічний і соціальний.

Біологічний фактор включає гормональний фон, спадкові особливості, гіповітаміноз, неврологічні захворювання і ендокринні порушення, вживання психотропних речовин, алкоголю і наркотиків, перенесене інфекційне захворювання. Також агресивна поведінка може бути наслідком черепно-мозкової травми.

Провокувати агресію може насильство в сім'ї, в ЗМІ, в інтернеті, насильство в суспільстві (майнове розшарування, гостре почуття несправедливості), насильство в комп'ютерних іграх, оскільки у віртуальному світі знімаються заборони і обмеження морально-етичного і соціального планів – зняття табування насильства, вбивства, руйнування, відсутність суспільних і правових законів, що діють в реальності. Також агресію може потенціювати героїзація особистостей, що агресивно себе поведуть, коли дії головного героя, який влаштовує криваві розборки, здійснює насильство і вбивства, сприймаються дитиною природними та такими, що не викликають негативних емоцій на тлі його перемог і досягнень. До того ж, коли ці дії підкріплюються визнанням і схваленням оточуючих. Фактично відбувається стирання межі між добром і злом.

Більше половини агресорів стикаються з агресією у власних сім'ях. Або вони самі піддаються насильству з боку дорослих членів сім'ї, або постійно спостерігають, як дорослі агресори знущаються над іншими. Цю модель поведінки діти переносять на відносини з більш слабкими дітьми з оточення.

Також для дітей агресор може виступати в ролі своєрідного героя, якому дитина прагне наслідувати. Дослідниками Ірон і Роуелл Хьюсман було встановлено, що тридцятирічні чоловіки, які дивилися в дитинстві багато агресивних фільмів, в подальшому здійснювали серйозні злочини частіше, ніж ті, хто дивились більш спокійні сюжети. Це говорить про те, що наслідування антигероям не тільки підвищує агресивність серед дітей і підлітків, а й може сприяти формуванню протиправних

норм поведінки в дорослому житті, внаслідок дедукції агресії, яку вони побачили раніше.

На розвиток агресивної поведінки впливають:

- вікова криза,
- акцентуації характеру,
- психологічна незрілість,
- імпульсивність,
- емоційна нестійкість,
- тривожність,
- дратівливість,
- помисливість,
- неможливість реалізувати свої потреби,
- неадекватна самооцінка,
- егоцентризм,
- бажання справити враження, самоствердитися,
- бажання заподіяти шкоду,
- прагнення до домінування і влади,
- пошук психологічної розрядки,
- неправильне виховання в сім'ї або відсутність такого,
- асоціальне коло спілкування,
- підпорядкування авторитетам,
- прагнення слідувати за лідером або бути як усі.

Причинами підліткової агресії можуть бути проблемні стосунки з батьками:

- непослідовність у вихованні,
- порушення емоційного зв'язку між батьками і дитиною,
- відсутність єдності у вихованні,
- агресивна модель поведінки батьків,
- байдужість батьків до агресивної поведінки дитини,
- знецінення дитини як особистості,
- ігнорування потреб дитини,
- надмірний контроль або його відсутність,
- насильство в сім'ї.

Розвитку агресивної поведінки можуть сприяти:

- конфлікти з однокласниками,
- надмірна вимогливість вчителя,
- прагнення до лідерства шляхом придушення інших,
- наявність поведінкових залежностей.

Розвиток агресивної поведінки можуть викликати психічні і соматичні захворювання, наприклад органічні ураження лобових і скроневих часток мозку внаслідок травм або пухлинних процесів, а також порушення мозкової активності.

Якщо дитина проявляє агресію і впоратися з нею педагогічними і психологічними методами не вдається, необхідно терміново провести медичне обстеження дитини.

Патологічну агресію, що свідчить про порушення в роботі організму і психіці дитини, можна розпізнати за такими ознаками:

а) агресія спостерігається протягом декількох місяців і є постійною неадекватною реакцією на різні ситуації;

б) агресія проявляється в особливо небезпечних формах – умисне псування чужого майна, кидання предметами, удари руками, ногами, прагнення заподіяти фізичну і психічну шкоду стороннім людям, аутоагресивні дії;

в) наявність дезадаптації – втрата дитиною колишніх соціальних зв'язків через агресію. В цьому випадку потрібно негайно звертатися до лікаря.

На батьках лежить правова відповідальність по вихованню дітей. Небажання батьків обстежити дитину, щоб з'ясувати причини агресивної поведінки, може мати вкрай негативні наслідки для її здоров'я і життя.

В Україні права дітей захищають закони «Про охорону дитинства» та «Про попередження насильства в сім'ї». Порушення законів тягне за собою адміністративну, цивільно-правову та кримінальну відповідальність.

Згідно зі ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства», батьки несуть відповідальність у разі відмови від надання дитині необхідної медичної допомоги, якщо здоров'ю дитини загрожує небезпека.

Відповідно до статті 164 Сімейного кодексу України, батьки можуть бути позбавлені батьківських прав у разі ухилення від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини або жорстокого поводження з нею.

Якщо залишення дитини у батьків небезпечно для її життя або здоров'я, дитину можуть відібрати і без позбавлення батьківських прав.

Відповідно до Кодексу України Про адміністративні правопорушення, Цивільного кодексу та Кримінального кодексу, за дитину до 14 років відповідальність несуть батьки. Кримінальна відповідальність настає з 16 років, однак у разі навмисного пошкодження, знищення майна або крадіжки, нанесення тілесних ушкоджень середньої тяжкості, тяжких тілесних ушкоджень чи умисного вбивства, притягнути до відповідальності можуть і до 16 років.

Слід пам'ятати, що моделі поведінки, засновані на всюдозволеності та ігноруванні закону, які засвоєні дітьми в період дорослішання і формування психіки, в подальшому здатні призвести до протиправної поведінки в дорослому віці, що може викликати ескалацію насильства і злочинності в соціумі майбутнього.

Гейко Євгенія Вікторівна

*докторка психологічних наук, професорка,
завідувачка кафедри психології
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький, Україна*

ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ПОЛІСИСТЕМНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У полісистемній цілісності особистості можна виділити декілька полярних категорій, кожна з яких залучає пару субмодальностей. У залежності від складу полярні категорії можуть приймати вигляд систем, модальностей, диспозицій.

Такі полярні категорії є системами: система «Цілісність» і система «Інша цілісність». Дві полярні категорії є модальностями: модальність «Цілісність» і модальність «Інша цілісність». Дві полярні категорії є диспозиціями: диспозиції «Відділення» і диспозиція «Поєднання».

Полярні категорії є системами, тому що у системі «Цілісність» ментально репрезентується система «Особистість». У системну категорію «Цілісність-самість» залучаються субмодальності самість і трансформована. Вони займають протилежні позиції: Цілісність-самість - автентичність, суверенність, Цілісність-втілена – володіння «Іншою цілісністю». У системі «Інша цілісність» ментально репрезентується система «Світ». У системну категорію «Інша цілісність» залучаються субмодальності Трансформована і Повторювальна. Вони також займають протилежні позиції: Цілісність-Перетворена – толерантність, прийняття іншого, Цілісність-Повторювальна – залежність від іншого.

Полярні категорії є модальностями, тому у модальності «Цілісність-Самість» ментально репрезентуються особистість як системоутворювальна властивість і особистість як підсистема. У модальну категорію «Цілісність-Самість» залучаються субмодальності Самість і Повторювальна. Вони займають протилежні позиції: «Цілісність-Самість – автентичність, суверенність, Цілісність-Повторювальна – залежність від іншого. У модальності «Інша цілісність» ментально репрезентується світ як підсистема. У модальну категорію «Інша цілісність» залучаються субмодальності Перетворена і Втілена. Вони займають протилежні позиції: Цілісність-Перетворена – толерантність, прийняття «Іншої цілісності», Цілісність-Втілена – володіння «Іншою цілісністю».

Полярні категорії або диспозиції, тому що у диспозиції «Відділення» ментально репрезентується особистість і світ як системоутворювальні властивості. Вони спрямовані на управління власними підсистемами і тому відділяються. У полярну категорію «Відділення» залучаються субмодальності Самість і Перетворена. Вони

займають протилежні позиції: «Цілісність-Самість» - автентичність, суверенність, «Цілісність-Перетворена – толерантність, прийняття «Іншої цілісності». У диспозиції «Інтеграція» ментально репрезентуються світ як підсистема і особистість як підсистема. Вони спрямовані на обслуговування систем одна одної і тому інтегруються. У полярну категорію «Інтеграція» залучаються субмодальності Трансформована і Повторювальна. Вони займають протилежні позиції: Цілісність-Відтворена – володіння «Іншою цілісністю», «Цілісність-Повторювальна» - залежність від «Іншої цілісності».

Таким чином, полярні категорії «полімодальної цілісності особистості» диференціюються на системи, модальності, диспозиції. У полярних категоріях має прояв фундаментальний принцип організації полісистемної цілісності особистості: подвійність її якісної визначеності.

Також слід зазначити, що процес категоризації субмодальностей сприяє виділенню полярних категорій, а також біполярних категорій. Полярні категорії є результатом парних комбінувань субмодальностей цілісності. Біполярні категорії є наслідком парних комбінацій полярних категорій.

У полісистемній цілісності особистості виокремлюється щонайменше три біполярних категорій. Кожна з них має пару полярних категорій. Виходячи із складу біполярні категорії можуть мати вигляд бісистеми, бімодальності, бідиспозиції. Кожна категорія представляє полімодальну цілісність особистості у цілому, проте у певному аспекті.

Так, у бісистемі репрезентується система «Особистість» і система «Світ». Бісистема – це полісистемна цілісність особистості інтегрована у вигляді системи, але розглядається з певної позиції. Або як сукупність модальностей «Цілісність-самість» чи «Інша цілісність».

У бімодальності ментально репрезентуються позиції особистості, що відносяться власне до особистості, і позиції світу, що відносяться до категорії світу. Бімодальність – це полісистемна цілісність особистості інтегрована у вигляді системи, що постає з відповідної позиції. Як сукупність диспозицій «Відділення» і «Інтеграція».

Кожна біполярна категорія узята окремо тобто бісистема, бімодальність, бідиспозиція, то окремо вони представляють полісистемну цілісність особистості в цілому, але неповно, через відповідний аспект. У сукупності біполярні категорії увиразнюють полісистемну цілісність особистості в цілому, інтегровано і у повному обсязі. У біполярних категоріях полярні категорії представлені у опозиції. Це спричинює подвійність (розмаїтість) якісної визначеності біполярних категорій.

Слід відзначити, що субмодальності, полярні і біполярні категорії полімодальної цілісності особистості представляють її структуру й розмаїтість такого утворення. Виходячи з основ системно-цілісного підходу кожна цілісність має складатися з певних цілісностей. Тому кожна зі структурних одиниць полісистемної цілісності в свою чергу також може розділятися на певні цілісності. Субмодальності водночас слугують зв'язуючою ланкою між полярними категоріями. Такими ланками можуть

бути система «Особистість», модальність «Цілісність як система», диспозиція «Відділення». Вони складаються з «Цілісність-Самість». Поєднувальними або перехідними можуть бути «Особистість», модальність «Інша цілісність», диспозиція «Поєднання». Складовими є «Цілісність-Втілена», Система «Інша особистість», модальність «Інша цілісність», диспозиція «Відділення» також можуть бути поєднувальними, у їх склад увійшла «Цілісність-Перетворена». Поєднувальними можуть бути «Інша цілісність», модальність «Система як цілісність», диспозиція «Поєднання», до їх складу увійшла «Цілісність-Повторювальна». Отже в такий спосіб субмодальності можуть сув'язувати поєднувальні полярні категорії.

Протилежними можуть бути системи «Особистість» й «Інша особистість», до їх складу входять різні субмодальності. Протилежними можуть бути модальності «Цілісність як система» й модальність «Інша цілісність», до їх складу увійшли також різні субмодальності. Диспозиція «Відділення» і диспозиція «Поєднання» також можуть бути протилежними, до їх складу увійшли різні диспозиції й різні субмодальності. Тобто субмодальності не сув'язують протилежні полярні категорії.

Отже, система «Особистість», модальність «Цілісність як система», диспозиція «Відділення» (поєднувальні полярні категорії) можуть по-різному поєднуватись і структурувати модальності. Водночас у кожну з цих полярних категорій увійшла «Самість-Цілісність». Така субмодальність може слугувати поєднувальною ланкою між системою «Особистість», модальністю «Цілісність як система», диспозицією «Відділення» й сприяти переходам одних поєднувальних категорій у інші. Поєднувальні полярні категорії і субмодальності опосередковуючі ланки можуть забезпечувати цілісність й сув'язність «полісистемної цілісності особистості».

Також необхідно зазначити, що полісистемна цілісність особистості характеризується багатоаспектністю (розмаїтим складом цілісностей). Така багатоаспектність вирізняється розподілом за критерієм диференціації на системи, модальності, диспозиції (полярні категорії), бісистему, бімодальність, бідиспозицію (біполярні категорії). Системи, модальності, бімодальність, бідиспозиція являють собою різнопорядкові модуси полімодальної цілісності особистості. Саме через них розгортається багатовимірний характер організації полісистемної цілісності особистості.

З вищезазначеного випливає, що кожна біполярна категорія описує полісистемну цілісність особистості у цілому, проте не у повному обсязі. Бісистема виступає полісистемною цілісністю у цілому, з боку полісистемних властивостей. Бімодальність представлена як полісистемна цілісність особистості у цілому з боку полідиспозиційних властивостей. Втім загальна структура полісистемної цілісності особистості залучає її полісистемні, полімодальні, полідиспозиційні властивості.

Позаяк будь-яка субмодальність полісистемної цілісності особистості також є багатовимірною, то й субмодальність може входити у систему «Цілісності особистості» або «Іншої цілісності» і виконувати функції системи (або підсистеми). Тобто мова йде про системний вимір субмодальності. Окрім цього, субмодальність

також входить до модальності «Цілісність» або «Інша цілісність» й набувати властивість визначеності. Це модальний вимір субмодальності.

Структуру полісистемної цілісності особистості можна уявити у вигляді декількох сфер, що залучаються одна до одної, взаємопроникають одна в одну й взаємопов'язані системними зв'язками: субмодальності у полярних категоріях, полярні категорії у біполярних категоріях. Отже системна організація, що вирізняє такі рівні: субмодальності, полярні категорії, біполярні категорії. У відповідності представлені рівневі структури й міжрівневі структури. В такий спосіб інтегрована цілісність уособлює структуровані цілісності, що взаємопов'язані між собою. Так, структури субмодальностей, полярних і біполярних категорій являють собою рівневі структури.

Більш складна структура представлена на міжрівневому рівні. Його можна представити у вигляді холону (Д. Делозьє, Л. Дорфман). Такий холон поєднує ціле і систему у індивідуальному як у одному, у єдиному. Тобто, у єдиному ціле і частка мов не належать одне одному: ціле входить у єдине, але тримає власні частки за межами цього єдиного; частки у тому ж єдиному належать до цілого, але воно знаходиться у іншому єдиному. Холономічно структурується мова. А також людина є цілим і часткою родини, родина є цілим і часткою родини у декількох поколіннях (роду) і т. ін.

Структура холона має три рівні. Рівень «С» є часткою рівню «В», рівень «В» водночас ціле стосовно до рівня «С» і частка рівню «А», рівень «А» є цілим стосовно рівню «В», і т. ін. У воді рівень атомів водню й кісню є часткою молекули води, молекула води є водночас цілим стосовно атомам водню і кісню і часткою стосовно до організму, організм ціле стосовно молекули води і т. ін.

Полярні категорії і субмодальності можуть співвідноситися як ціле і частки. Полярна категорія і біполярна категорія можуть співвідноситися як частка і ціле. Полісистемна цілісність характеризується багатовимірністю. Тому вона складається з декількох холонів: холон, створений з субмодальностей, полярних категорій і бісистеми (системний холон). Холон утворений з субмодальностей, полярних категорій модальностей і бімодальностей (модальний холон). Холон, що складається з субмодальностей, полярних категорій диспозицій і бідиспозиції (диспозиційний холон).

УДК 159.9.016.12-616.89-02-084-159.9.015.7-616.89-02-085-159.9.019.2

Коваль Ірина Андріївна

*докторка психологічних наук, доцентка,
професорка кафедри медичної психології,
психосоматичної медицини та психотерапії
Національного медичного університету
імені О. О. Богомольця,
м. Київ, Україна*

МЕДИЧНА ПЕДАГОГІКА В ПСИХОЛОГІЧНІЙ ТА МЕДИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Медична педагогіка – це сучасна педагогічна складова медичної освіти, що вивчає об'єктивні процеси виховання та навчання, пов'язані з медичною практикою, дозволяє досвідченим лікарям передавати мистецтво лікування і спілкування з пацієнтами, а також вивчає специфічні особливості та умови організації педагогічного процесу в медицині. Педагогіка в медичному вузі створює умови для засвоєння студентами основ професійної компетентності, духовного та професійного розвитку.

Досвід педагогічної науки дозволяє на рівні сучасних вимог розробляти різноманітні методичні рекомендації, навчальні плани, посібники та програми, тести, а отже – включає сукупність теоретичних і прикладних наук, що вивчають досвід навчання, виховання, освіти із застосуванням психологічних знань в медицині.

Окрім того медична педагогіка вивчає вплив ятрогенного середовища на виховання і формування особистості всіх учасників медичної взаємодії та формування у них нових, корисних навичок. Вона розробляє ефективну систему заходів щодо оптимізації поведінки лікарів, медичного персоналу, пацієнтів, їх родичів з урахуванням психологічних інновацій в конкретному медичному, соціальному та економічному середовищі.

Отже, предметом медичної педагогіки є педагогічна взаємодія між учасниками лікувального процесу, що забезпечує оволодіння основами професійної компетенції. На теоретичних кафедрах – це бінарна взаємодія «педагог-студент-майбутній лікар»; на клінічних кафедрах дана взаємодія представляється тріадою: «лікар-педагог-студент-майбутній лікар-пацієнт».

Ціль вищої медичної освіти – сприяти формуванню та розвитку особистості майбутнього лікаря, лікаря-фахівця в ході навчально-виховного процесу; становленню його компетентності та гуманності.

Цілі вищої медичної освіти відбивають дві головні складові лікарської діяльності [1]:

- I. ціннісно-смилова - пов'язана з розвитком гуманістичної професійної самосвідомості, професійної ідентичності, прийняттям гуманістичних установок;
- II. технологічне оволодіння основами професійної культури та діяльності.

Перед вищою медичною освітою стоїть завдання гармонізації цих складових, що визначає рівень професійного та особистісного розвитку лікаря.

Ці загальні глобальні напрямки обумовлюють проміжні завдання на всіх етапах навчання. Вони ставляться усіма кафедрами, які беруть участь у підготовці майбутніх лікарів, впливають на розуміння студентами основних концепцій навчання. Чим більш зрозуміла для студентів ця стратегія, тим більш усвідомленим, а отже, ефективним буде навчально-виховний процес.

Список використаних джерел:

1. Педагогика в медицине : учеб. пособие для студ. высш. мед. учеб. заведений / Н.В. Кудрявая, Е.М. Уколова, Н.Б. Смирнова, Е.А. Волошина, К.В. Зорин; под ред.Н.В. Кудрявой. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 320 с.

Комар Таїсія Василівна

*докторка психологічних наук, професорка,
професорка кафедри психології та педагогіки
Хмельницький національний університет
м. Хмельницький, Україна*

Варгата Оксана Валеріївна

*кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри психології та педагогіки
Хмельницький національний університет
м. Хмельницький, Україна*

СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. В умовах різноманіття освітніх систем, інноваційних технологій та практик доволі важко визначити структурні компоненти психологічної готовності до інноваційної професійної діяльності. У ході дослідження нами виокремлено структурні компоненти психологічної готовності фахівців соціономічного профілю до інноваційної професійної діяльності та основні показники їх прояву.

Мета і завдання дослідження. Здійснити теоретичний аналіз та визначити структурні компоненти психологічної готовності фахівців соціономічного профілю до інноваційної професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Психологічна готовність до інноваційної професійної діяльності є інтегральним, динамічним, багатокomпонентним, цілісним особистісним утворенням, яке характеризується специфічним поєднанням наявності знань і вмінь фахівців соціономічного профілю до професійної діяльності; високим рівнем розвитку емоційної та мотиваційної сфери; розвитком інноваційного мислення; розвитком творчого потенціалу та рефлексивності; володінням методами саморегуляції та прийомами самоаналізу; володінням інноваційними технологіями та техніками комунікативної взаємодії; володінням нестандартними прийомами до розв'язання професійних завдань; прагненням до саморозвитку, самоактуалізації та професійного зростання [1].

На основі попереднього теоретичного аналізу та відповідно до мети нашого дослідження, нами визначені структурні компоненти психологічної готовності фахівців соціономічного профілю до інноваційної професійної діяльності. Розглянемо окремо кожен структурний компонент.

1. Мотиваційно-інноваційний компонент психологічної готовності до інноваційної професійної діяльності основою якого є знання мотивів інноваційної діяльності, які можуть бути обумовлені підвищенням ефективності професійної

діяльності. Реалізація даного компонента проявляється зацікавленістю до інноваційних технологій та особистісною мотивацією їх застосування.

2. Когнітивно-інноваційний компонент психологічної готовності до інноваційної професійної діяльності характеризується загальнотеоретичними знаннями щодо інноваційних форм, методів і технологій навчання та уміннями успішно застосовувати їх у професійній діяльності.

3. Креативно-інноваційний компонент психологічної готовності до інноваційної професійної діяльності проявляється високим рівнем розвитку творчого потенціалу фахівців, що визначається, як особлива здатність до саморозвитку та володіння нестандартними прийомами розв'язання завдань у професійній діяльності.

4. Рефлексивний компонент психологічної готовності до інноваційної професійної діяльності сприяє створенню фахівцями нових інноваційних технологій. Показником рефлексивного компонента в структурі психологічної готовності до інноваційної професійної діяльності є сформованість рефлексивного мислення та позиції [2].

Таким чином, на основі попереднього аналізу наукової літератури та відповідно до завдань дослідження нами визначено, що психологічна готовність до реалізації інноваційної професійної діяльності може бути сформована в контексті цілісності її основних структурних компонентів.

Визначальним компонентом ефективності психологічної готовності до інноваційної професійної діяльності, на нашу думку, є креативно-інноваційний, який включає в себе високий рівень розвитку творчого потенціалу фахівців, що визначається, як особлива здатність до саморозвитку в професійній діяльності.

Перспективами подальших досліджень вбачаємо обґрунтування та впровадження технології супроводу щодо розвитку психологічної готовності фахівців соціономічного профілю до інноваційної професійної діяльності.

Список використаних джерел

1. Варгата О. В. Кулешова О. В., Міхеєва Л. В. Проблема психологічної готовності фахівців соціономічного профілю до інноваційної професійної діяльності в контексті психолого-педагогічного осмислення. Психологічні засади розвитку, психодіагностики та корекції особистості в системі неперервної освіти : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (30-31 жовтня 2020 р.). Вінниця : КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти», 2020. С. 55-58.

2. Сиротенко Г. О. Інноваційна діяльність педагога: від теорії до успіху. Інформаційно-методичний збірник / Упорядник Г. О. Сиротенко. Полтава : ПОІППО, 2006. 124 с.

Криворучко І. Я.

здобувачка магістерського рівня вищої освіти
Хмельницького національного університету
м. Хмельницький, Україна

ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ-КОНСУЛЬТАНТІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

На сучасному етапі розвитку українського суспільства майбутні психологи мають вивчати практичний психологічний досвід, формувати власну професійну майстерність, самовдосконалюватись, розвивати професійне мислення, соціальну активність, творчість та креативність, здібності планувати, прогнозувати, передбачати та імпровізувати.

Велика кількість проблем повсякденного життя, з якими стикаються у своїй практиці майбутні психологи, пов'язана з труднощами розвитку та пристосування особистості, дисгармонією міжособистісних стосунків, соціальними девіаціями, віковими кризами. Широке коло таких проблем потребує від психолога професійної компетентності, інтелектуальної та особистісної зрілості, розвинутого професійного мислення. Саме тому постає вкрай необхідною відповідна підготовка майбутніх психологів у вищій школі.

Етапи професійного становлення спеціаліста. Фахівець у своєму розвитку проходить різні етапи становлення.

Оскільки динамізм свідчить про змінюваність феномена готовності до професійної діяльності, актуальним, з огляду на зазначене, є підхід до нього Т. Кудрявцева.

Учений виділив такі етапи професійного становлення (на прикладі майбутнього вчителя)

- 1) формування професійних намірів;
- 2) професійне навчання;
- 3) професійна адаптація; часткова чи повна реалізація особистості в професійній праці.

Ці результати певною мірою можна екстраполювати на процес професійної підготовки майбутніх психологів. У ньому умовно виокремлюємо три блоки:

- 1) теоретико-експериментальна підготовка (вивчення класичних психологічних дисциплін);
- 2) опанування теоретичних засад практичної психології, що здійснюється за рахунок участі студентів в активних формах навчальної роботи;
- 3) оволодіння психологічними технологіями, методиками й методами формування навичок роботи, що здійснюється під час участі студентів у семінарах-практикумах, тренінгах тощо.

Професіоналізація фахівця розглядається вченими як процес фахової соціалізації та професійного становлення людини.

Щодо професіонала психолога вчені виокремлюють особистісні особливості, необхідні як для успішної професійної діяльності психолога в цілому (спостережливість, інтелектуальність, аналітичне мислення, творчий склад розуму, дотримання моральних і правових норм поведінки, чітке і ясне мовлення, розвинена інтуїція), так і для конкретного напрямку його діяльності (психолог-дослідник, психолог-практик).

Становлення особистості психолога, яке здійснюється в процесі його професіоналізації, визначається правами, обов'язками та етичними нормами, які знаходять своє відображення у властивостях і якостях зрілої особистості, що здатна цілеспрямовано перетворювати внутрішній і зовнішній світ за своїми власними законами.

Як зазначають В. Панок, Н. Чепелева, О. Бондаренко, у процесі професійної підготовки майбутній психолог повинен сформуватися як активний суб'єкт діяльності, як зріла особистість із розвинутими професійно важливими якостями.

Професіоналізація майбутнього психолога пов'язана з розвитком його як члена професійної спільноти, вона забезпечує його професійно-особистісне становлення як суб'єкта фахової діяльності. Вона є ефективною за умови професійної готовності студентів до діяльності.

Професійна готовність студента до діяльності – особистісна якість, яка проявляється в позитивній самооцінці себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності та прагненні займатися нею після закінчення закладу вищої освіти.

Вона допомагає молодому фахівцю успішно реалізовувати професійні функції, правильно використовувати набуті знання і досвід, зберігати самоконтроль і долати непередбачувані перешкоди.

Мамчур Ірина Вікторівна
кандидатка психологічних наук,
старша викладачка кафедри практичної психології
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету
імені Володимира Винниченка,
м. Кропивницький, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЗАДОВОЛЕНOSTІ ЖИТТЯМ СТАРШОКЛАСНИКІВ

На сучасному етапі функціонування Української держави в умовах довготривалого конфлікту на сході, соціальних обмежень, зумовлених пандемією, зниження економічних стандартів переживаються на особистісному рівні кожним громадянином. Зазначені чинники мають негативний вплив на становлення особистості в ранньому юнацькому віці, коли формуються і починають реалізовуватись життєві цілі та плани у професійній, інтимно-особистісній, соціальній, сімейній сферах. За таких умов важливої актуальності набуває проблема задоволеності життям підростаючого покоління.

Витоки дослідження співвідношення між відчуттям задоволеності якістю життя і психічного здоров'я знаходимо в працях Дж. Гуріна, Дж. Верова і Ш. Фелд. У результаті узагальненого емпіричного матеріалу попередників, Н. Бредб'орном було розроблено теорію ефективного балансу. Згідно зазначеної теорії, баланс між позитивними і негативними емоціями є основним критерієм психологічного благополуччя особистості.

У 70-ті роки ХХ століття А. Кетбелл, Ф. Конверс, У. Роджерс, С. Уїтні та Ф. Ендрюс вивчали особливості задоволеності життям жителів Північної Америки. У результаті дослідження було виявлено дві парадигми – суб'єктивне і об'єктивне благополуччя особистості [1].

Суб'єктивне благополуччя особистості народжується в результаті процесу соціалізації, яка визначає якості особистості, специфіку і різноманітність життя, що сприяє чи не сприяє благополуччю особистості. Відчуття суб'єктивного благополуччя не завжди співпадає із об'єктивним благополуччям особистості, яке оцінюється за соціальними критеріями особистих досягнень людини, структурою і направленістю особистості, поведінкою та діяльністю, а також за тим вкладом, який зроблено кожною людиною, групою, суспільством.

Об'єктивне благополуччя особистості має більш широке значення. Воно може бути не пов'язано із відчуттям особистого благополуччя конкретної людини. Наприклад, людина із вищою освітою, гарною роботою і нормальним рівнем заробітної плати, гарними умовами життя може почувати себе нещасливою. Оточуючі вважать її щасливою людиною, однак її саму багато не задовольняє у власному житті.

Проте суб'єктивне благополуччя особистості відчувається кожною конкретною людиною. Іноді суб'єктивне благополуччя неможливо пояснити в конкретних поняттях – людина може просто почувати себе щасливою. Суб'єктивне благополуччя визначається системою уявлень людини про саму себе, своє життя, відносини, стани та ін. [3].

Таким чином, задоволеність життям особистості пов'язане з такими психологічними категоріями як щастя, самооцінка, адаптивність, соціальні стереотипи, рівень життя і т.д.

З метою вивчення особливостей задоволеністю життям підростаючого покоління сучасних українців, необхідно звернутись до раннього юнацького віку, коли завершується персоналізація особистості, з'являється усвідомлення власної індивідуальності, здатність до самовизначення та побудови життєвих планів.

Базою для проведення дослідження задоволеністю життям стали учні 10-11 класів загальноосвітньої школи I-III ступенів №4 м. Кропивницького та студенти-психологи 1 курсу Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. В опитуванні взяли участь 90 осіб віком від 16 до 18 років. Нами було використано тест «Задоволеність життям» Е. Дінера [3].

Результати шкали задоволеністю життя Е. Дінера базуються на суб'єктивних показниках ранніх юнаків. Так, учні 10-11 класів продемонстрували занижений рівень 35% та середній рівень 15% задоволеністю життям. З низьким рівнем задоволеності виявлено 40% респондентів та 10% повною мірою задоволені своїм життям.

Дещо іншими виявились показники задоволеності життям у студентів, що здобувають професію психолога: 50% респондентів виявили низький рівень; занижений рівень продемонстрували 25% опитаних; на середньому рівні знаходяться 25%. Неочікуваними стали результати підвищеного і високого рівнів задоволеності життям, оскільки жоден студент повною мірою не відчуває радості свого існування.

Узагальнені результати опитування представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Рівні задоволеності життям у ранньому юнацькому віці

	низький	занижений	середній	підвищений	високий
Учні 10-11 класів	40%	35%	15%	0%	10%
Студенти I курсу	50%	25%	25%	0%	0%

Таким чином, нами було виявлено відмінності результатів задоволеності життям у представників однієї вікової категорії. Можемо пояснити це тим, що студенти I курсу знаходяться в більшому стані невизначеності, ніж учні 10-11 класів. Це зумовлено тим, що, обравши професію, пройшовши адаптаційний період до умов навчання у ВНЗ,

ранні юнаки ще переживають кризу 17 років, яка посилює тривогу, сумніви у правильності свого життєвого вибору.

Помітною серед молоді спостерігається тенденція до все більшого незадоволення власним життям. Вважаємо, що така особливість посилюється через соціально-економічні умови життя нашої країни та пандемію. Отже, суб'єктивні рівні задоволеності життя підростаючого покоління мають пряму взаємозалежність з рівнем життя держави та геополітичними процесами.

Список використаних джерел

1. Водяха С. А. Современные концепции психологического благополучия личности // Педагогика и психология. – 2012. - №2 (20). – С.132 - 138.
2. Скрипаченко Т.В. Психологічний аналіз феномену задоволеності життям / Т.В.Скрипаченко //Проблеми сучасної психології [зб. наук. праць]. – 2016. - №2. – С.124 - 130.
3. Diener E., Emmons R.A., Larsen R.J., Griffin S. The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 1985, 49(1), 71–75.

Мельник Оксана Андріївна
докторка психологічних наук,
старша наукова співробітниця
лабораторії загальної психології
та історії психології
ім. В. А. Роменця Інституту психології
імені Г. С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна

ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ТКАЧЕНКА О. М.

Розвиток психіки людини на початковому етапі уможлиблюється, на думку О. М. Ткаченка, завдяки здатності до відображення.

Психічне відображення носить активний характер і виявляється, по-перше, у відборі чуттєвих, біологічно значущих сигналів (рівень організму); по-друге, у раціональному пізнанні в процесі засвоєння (рівень індивіда) та, по-третє, у процесі творення суспільно-історичного досвіду (рівень особистості).

Згідно з переконаннями вченого, принцип відображення охоплює та пояснює всі рівні психічного відображення, розкриває загальне та специфічне, що властиве кожному з них. У подальшому свій розвиток, стверджує учений, психічне продовжує в процесі життєдіяльності та в умовах діяльності, де творяться нові суспільно значущі продукти і діяльність носить творчо перетворюючий характер.

О. М. Ткаченко відмічає, що для визначення рушійних сил розвитку та становлення психічної організації поведінки та діяльності людини на трьох рівнях (організму, індивіда та особистості) вкрай важливим й обґрунтованим видається системний розгляд принципу розвитку психіки людини і зауважує, що «кожному рівню притаманний свій тип розвитку: організм розвивається в процесі визрівання та формування психофізіологічних структур, індивід – у процесі діяльності присвоєння (засвоєння), особистість – у процесі перетворюючої діяльності.

Щоб запобігти непорозумінню, зазначимо, що в реальному процесі становлення людської особистості типи розвитку представлено не окремо й однозначно послідовно, а «інтегрально», з послідовним домінуванням одного з них» [1, с.48].

Розвиток психіки на основі дозрівання притаманний загальнобіологічному та біопсихічному рівням детермінації поведінки.

Соціопсихічному рівню становлення індивіда, зауважує Олександр Миколайович, притаманний інший тип розвитку, який відбувається у процесі присвоєння суспільно-історичного досвіду шляхом цілеспрямованого формування психічних структур у процесі взаємодії з дорослими.

Соціальність цього типу розвитку полягає в тому, що він здійснюється, по-перше, при співпраці дитини з дорослим, по-друге, шляхом засвоєння допоміжних засобів

(знаків і найпростіших знарядь праці) і, по-третє, у колективі та через певний колектив (сімейний, дитячий, змішаний).

Найбільш складним типом розвитку людини О. М. Ткаченко вважає її розвиток як особистості в процесі творення суспільно-історичного досвіду

Вчений зазначає, що відповідно до принципу розвитку як творення суспільно-історичного досвіду слід пов'язувати процес розвитку людини як особистості з її творчою діяльністю. Хоча особистісні якості закладаються ще у творчих формах ігрової та навчальної діяльності, у трудовій, творчій діяльності вони досягають повного розквіту [1].

Ключовим у розвитку психічних якостей людини як особистості О.М. Ткаченко називає творчість як процес творення нових суспільно-цінних матеріальних речей або продукування знань і творення культурно-історичних цінностей. «Творчість у своїй основі, – пише О. М. Ткаченко, – виступає одночасно зі створенням самого себе. Адже, щоб створити новий суспільно цінний продукт, необхідно одночасно «створити» і свої здібності. Це не два процеси, а один. Створюючи новий продукт, людина створює саму себе» [1, с. 49–50]. Отже, підсумовує вчений, розуміння творчості з наукових позицій уможлиблюється лише як процес саморозвитку, самореалізації, самооб'єктивації особистості на основі засвоєння суспільно-історичного досвіду.

Типи розвитку, зокрема, шляхом визрівання, наслідання, присвоєння, творення в реальному онтогенетичному процесі становлення людини як особистості здійснюються не ізольовано, і не пов'язано. Вони діалектично переплітаються, стверджує О. М. Ткаченко і допускає лише визнання відносного домінування одного з них на кожному етапі психічного розвитку.

Вказані типи розвитку притаманні певним типам детермінації поведінки: розвиток шляхом визрівання та наслідання властивий загальнобіологічній і біопсихічній детермінації (рівень організму); розвиток шляхом присвоєння і творення суспільно-історичного досвіду характерний для соціопсихічного рівня детермінації (індивідуального й особистісного). Саме в цьому, переконаний вчений, виявляє себе взаємозв'язок принципів детермінізму, розвитку, відображення і єдності психіки та діяльності.

Список використаних джерел

1. Ткаченко О.М. Генетичний та функціональний зв'язок засобів комунікації та мислення. Філософська думка. 1971. № 3. С. 34–48.

Міхеєва Людмила Василівна
кандидатка педагогічних наук, доцентка
Хмельницького національного університету,
м. Хмельницький, Україна

ПРОТИДІЯ БУЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Останніми роками в освітній практиці набуває особливого значення таке явище, як шкільний булінг. Аналіз сучасних наукових джерел дає підстави розглядати булінг (цькування) в освітянській сфері як діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, що полягають у фізичному, психологічному, економічному, сексуальному насильстві, в тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Як свідчить практика, булінг проявляється в багатьох формах: фізичний булінг, психологічний булінг (вербальний психологічний булінг, соціальний психологічний булінг), економічний булінг, сексуальний булінг, кібербулінг.

На жаль, в Україні відсутня офіційна статистика від уповноважених органів державної влади щодо зафіксованих випадків булінгу та його наслідків в учнівському середовищі. Тому реальна кількість таких проявів дитячої агресії залишається невідомою. Проте, сам факт того, що безпосередніми учасниками цих трагічних подій стають діти, свідчить, що більше ігнорувати існування булінгу в закладах освіти неможливо.

З метою протидії булінгу в освітньому середовищі пропонуємо такі профілактичні заходи:

– цласним керівникам стежити за психологічною ситуацією взаємовідносин, що складаються у їхніх класах, своєчасно на них реагувати;

– налаштовувати учнів класу на створення довірливих стосунків з учасниками освітнього процесу (класний керівник, учителі, психолог); виховувати здорові стосунки у групі; проводити заняття з навчання навичок ефективного спілкування та мирного розв'язання конфліктів;

– педагогічним працівникам у процесі навчально-виховної роботи використовувати різноманітні методи роботи для профілактики шкільного булінгу: робота з художніми творами, що торкаються проблеми цькування; перегляд кінострічок відповідної спрямованості та проведення спільного обговорення переглянутого; написання творів (есе) на тему булінгу тощо;

– створити спеціальні курси для класних керівників, на яких психологи будуть надавати повний спектр інформації задля попередження проблеми шкільного булінгу;

– проводити уроки з елементами тренінгових занять;

– розробити та реалізовувати профілактичні програми, що сприятимуть покращенню комунікативних навичок, профілактиці асоціальної поведінки з основами правових знань, спрямованих для групових занять з учнями та дорослими (педагогічні працівники, батьки) із залученням представників правоохоронних органів, служб соціального захисту, медичних установ та інших зацікавлених організацій;

– привернути увагу батьків до проблеми шкільного насильства та сприяти їх психолого-педагогічній грамотності;

– ознайомити учасників освітнього середовища з нормативно-правовою базою та регулюючими документами щодо превенції проблеми насилля;

– створити інформаційні куточки для учнів із переліком організацій, до яких можна звернутися у ситуації насилля та правопорушень.

Отже, психологічна профілактика булінгу в закладах освіти має реалізовуватися за такими напрямками: робота з батьками (відповідальне батьківство) щодо забезпечення створення сприятливого сімейного середовища для розвитку дитини; фахова психологічна допомога в умовах школи (батькам, учителям, учням); педагогічна діяльність, що передбачає особистісно-орієнтований підхід до навчання й виховання.

УДК 004.5, 1559, 614

Молодоцкі Сімон
інструктор соціальної роботи,
Центр соціальної реабілітації Бейт-Авів
Лод, Ізраїль

РОЗРОБЛЕННЯ ЗАСОБІВ ПРОТИДІЇ ТЕХНОЛОГІЧНИМ ЗАЛЕЖНОСТЯМ

Описано проблеми, пов'язані з технологічними залежностями, зокрема з інтернет-залежністю, потенційні шляхи вирішення цих проблем на суспільному і індивідуальному рівні, підходи до створення високоефективної комплексної терапевтичної програми.

Ключові слова: технологічна залежність, інтернет-залежність, компульсивна поведінка, терапія залежностей, біхейвористська когнітивна психотерапія.

Проблема технологічно-залежної поведінки

Предметом цієї статті є розробка засобів протидії технологічним залежностям, зокрема інтернет-залежності.

Сучасний рівень розвитку технологій дозволяє задовільнити частину людських потреб новими раніше не вживаними засобами з допомогою електронних пристроїв і інтернету. Тому за останні 20 років особистий психологічний простір середньої людини сильно змінився завдяки інтернет-сервісам, мобільним пристроям, комп'ютерам і гаджетам.

Вплив таких засобів на психологічне здоров'я особистості є недостатньо дослідженим, але за даними вже проведених досліджень для досить значної кількості людей (від 6% до 18.5% [23]) при використанні електронних пристроїв спостерігається виникнення чи інтенсифікація негативних шаблонів поведінки, що серйозно погіршують якість життя.

Найбільш поширеними негативними шаблонами є технологічні залежності. Під технологічною залежністю будемо розуміти компульсивну (неконтрольовану) поведінку, що характеризується багаточасовим неробочим використанням технологічного продукту, ресурсу чи сервісу [9]. Залежність супроводжується негативними наслідками, як-то:

- самоізоляція;
- нехтування справами, обов'язками, гігієною тощо;
- труднощі у навчанні;
- зменшення ефективності роботи;
- сімейні проблеми;
- асоціальна поведінка [8].

Можливі довгострокові наслідки включають:

- погіршення навичок міжособистісної комунікації;
- сексуальні проблеми;

- відхилення психологічного і емоціонального розвитку у дітей [8].

Приклади найбільш поширених залежностей - залежності від комп'ютерних ігор, соціальних сервісів, порнографічних ресурсів, онлайн-аукціонів.

Тенденцією є все більш широке розповсюдження і використання електронних технологій, а також поява нових, ще більше привабливих сервісів і продуктів, що робить розглядувані проблеми критичними для суспільства.

Історія проблеми

Першою технологією, що породила низку «м'яких залежностей» [22], можна вважати телебачення.

В цілому можна вважати, що суспільство впоралося з цими проблемами. Життєвий стиль багатьох людей сильно змінився при використанні телевізора, однак ці зміни зазвичай оцінюються як малозначливі. Хоча і дотепер у суспільстві нема консенсусу щодо шкоди для психічного здоров'я від телебачення, особливо коли це стосується молодшого покоління.

З часом загрози від використання нових технологій стають більш небезпечними. Наразі телебачення стрімко інтегрується з інтернет-сервісами і іншими ІТ-продуктами, стає все більш привабливим і породжуючим залежності. Цей процес обумовлений природними комерційними цілями продюсерів, яких мало хвилюють негативні побічні ефекти.

Те ж саме можна сказати і про провайдерів соціальних мереж і розважальних інтернет-ресурсів, виробників відеоігор, віртуальних світів і різноманітних гаджетів. Їх комерційні цілі ведуть до вироблення більш яскравої і привабливої продукції. Відповідно, можна прогнозувати зростання ризику для психологічного здоров'я користувачів.

Постає задача контролю психологічної безпеки ІТ-продуктів і сервісів. Можна провести аналогію з тим, що відбувалося в минулому столітті із традиційною промисловістю. До появи екологічного руху і екологічного законодавства ніщо не стримувало промисловців від інтенсифікації забруднення оточуючого середовища, незважаючи на ризик для здоров'я людей.

Протидія проблемам технологічно-залежної поведінки: сучасний стан і напрямки дій

Всупереч суспільній стурбованості проблемами технологічних залежностей, ці проблеми і досі залишаються невирішеними і не врегульованими.

Спробуємо розглянути основні напрямки, в яких можна протидіяти технологічним залежностям - законодавчий контроль, саморегулювання галузі інформаційних технологій, стандарти безпеки споживача, просвітницькі програми і терапевтичні заходи.

Законодавчий контроль

В сфері законодавчого контролю за психологічним впливом інформаційних технологій зроблено вже чимало.

Відеоконтент - найдавніша і найбільш контрольована сфера; для неї існує добре розроблене законодавство і відповідні рейтинги.

Вміст відеоігор також є добре контрольованим з допомогою таких законів, як американський Children Media Research and Advancement Act (CAMRA) і подібні в інших країнах. Вони породили численні міжнародні рейтинги ігор, включаючи ESRB, PEGI, PEGI Online та ін.

На жаль, психологічні наслідки використання інших типів ІТ-продуктів, ресурсів і сервісів майже не контролюються. Існують хіба що загальні законодавчі акти, в яких регламентуються права дітей, а також кримінальна відповідальність за розповсюдження дитячої порнографії, екстремістських матеріалів та інші кіберзлочини.

Саморегулювання галузі

Всупереч комерційній природі сьогоденної ІТ-індустрії, в західній бізнес-культурі, яка домінує в ІТ, існує консенсус щодо соціальної відповідальності підприємств. Це включає і певні самообмеження з метою збереження здоров'я людей.

Зараз вже існують деякі галузеві угоди стосовно принципів соціальних мереж [18], мобільних технологій [11] та ін., але вони і досі не торкаються проблем технологічних залежностей.

Стандарти безпеки споживачів

Пошук існуючих стандартів психологічної безпеки не приносить практично ніяких результатів. Існують стандарти сімейства ISO 10075, які регламентують ергономічні вимоги [10]. Існують також різноманітні стандарти інформаційної безпеки, але вони не мають нічого спільного із захистом психологічного здоров'я споживачів. Тобто сфера психологічної безпеки інформаційних технологій є нерегламентованою, і є потреба у створенні нових стандартів.

Такі стандарти можуть включати:

- мінімальні критерії психологічної безпеки ІТ-продуктів для використання у законодавстві і саморегулюванні галузі;
- вимоги і рекомендовані практики до створення безпечних продуктів;
- вимоги до процесу оцінки психологічної безпеки ІТ-продуктів.

Стандарти можуть стосуватися різних типів програмного забезпечення, гаджетів, автоматизованих засобів, інтернет-ресурсів, сервісів і медіа.

Вимоги і рекомендації повинні надаватися по-різному в залежності від вікових категорій користувачів.

Крім того, повинно враховуватись і призначення продуктів – навчальне, розважальне, професійне тощо.

Просвітницькі програми

Рівень суспільної обізнаності стосовно проблем, породжених ІТ-залежностями, не є дуже високим. Багато залежних заперечують свої проблеми, більшість батьків не приділяє достатньої уваги ризикам для своїх дітей [3].

Тому необхідними є просвітницькі програми для різних аудиторій:

- студентів і школярів;
- батьків і батьківських організацій;
- місцевих і державних адміністративних органів;
- недержавних організацій;
- суспільних, політичних, релігійних груп, культурних і бізнесових лідерів.

Просвітницькі програми можуть включати публічні лекції, що охоплюють наступні теми:

- історія і тенденції технологічних загроз для психічного здоров'я;
- загальна картина побічних ефектів використання ІТ; нові залежності і психологічні відхилення;
- психологічний портрет сучасної дитини;
- феномен хікікоморі;
- статистика індивідуальних і соціальних змін у психологічному здоров'ї;
- можливості створення психологічно безпечного особистого середовища;
- результати застосування терапевтичних заходів;
- саморегулювання індустрії ІТ;
- рейтинги психологічної безпеки інформаційних продуктів;
- правове регулювання;
- вирішення проблем психологічної безпеки в суспільстві на місцевому і державному рівні;
- стандарти психічного здоров'я та психологічної безпеки.

Терапевтичні заходи

В терапії технологічних залежностей наразі використовуються методики, ефективність яких не можна вважати високою. Це фізіотерапія, фізичні вправи, біхейвористська когнітивна терапія, включаючи "терапію реальністю", а також індивідуальні та групові тренінги з мотивації і визначення особистих цілей [7].

Можна передбачати, що найбільший ефект може дати комбінація методик з вищеперерахованих напрямків.

Терапевтичні заходи – єдиний «дешевий» напрямок протидії технологічним залежностям. В ньому робота з залежними іде на індивідуальному рівні і не потребує державного втручання чи бізнесових перетворень.

Тому створення і застосування високоефективної терапевтичної методики позбавлення технологічних залежностей є першочерговою задачею.

Розроблення високоефективної методики позбавлення технологічно-залежної поведінки

Перед дослідниками в цій галузі постає потреба визначити терапевтичні засоби, які є найбільш ефективними для подолання компульсивної поведінки, і розробити програми соціально-психологічних заходів з використанням таких засобів.

Це включає вирішення наступних дослідних завдань:

1. Визначити основні ознаки поведінки та психологічні особливості, що характеризують технологічно-залежних і схильних до залежності. Розподілити досліджуваних на категорії на основі спільності чи розбіжності таких ознак.

2. Розробити методи для віднесення осіб до тої чи іншої категорії (опитування, тести, спостереження). Проаналізувати кореляцію результатів з приналежністю осіб до різних соціальних прошарків, вікових груп та ін.

3. Для кожної категорії розробити найбільш ефективні терапевтичні заходи подолання компульсивної поведінки. Такі заходи можуть включати комбінації з арсеналу існуючих методів і прийомів роботи із залежними (психологічне консультування, фізіотерапія, фізична активність, групи за інтересами, технічні засоби самоконтролю, персональний тайм-менеджмент, самогіпноз, варіювання способів користування ІТ-сервісами тощо).

Робота з досліджуваними може включати:

- аналіз явно виражених і неявних особистих потреб;
- інструктування по задоволенню потреб у реальному житті;
- не породжуюча залежностей поведінка - навчання, розвиток навичок, змагання,
- дії в реальному світі - оффлайн заходи, зустрічі груп за інтересами;
- інструктування з організації розпорядку дня;
- рекомендації з використання спеціального програмного забезпечення;
- рекомендації щодо участі в терапевтичних групах;
- поради з організації взаємодопомоги між досліджуваними.

Можливі методи дослідження

Теоретичні методи. Бажано провести широкий аналіз історичного розвитку поглядів на технологічні залежності, визначення основних актуальних на даний час поглядів.

Для визначення психологічних особливостей залежних і схильних до залежності особистостей можуть застосовуватись стандартні психодіагностичні методики (Айзенка-Русалова, Ч. Спілбергера, Басса-Дарки, ТАТ, Сонді, Люшера, Томаса, Рокича, Т. Лірі, Жмурова, Бойко).

Обробка отриманих результатів може відбуватися за допомогою статистичного та кореляційного аналізів [2].

Для вивчення причин, умов, обставин залежної поведінки може застосовуватись психолого-анамнестичний метод [4].

Теоретичне підґрунтя роботи. Робота може ґрунтуватися на принципах міждисциплінарного підходу до вивчення феномену технологічної залежності. Можуть бути використані результати наукових розробок проблем, пов'язаних з науковою організацією управління особистим часом, інфантильними типами особистості, біхейвористськими методами психотерапії. Роботу можна базувати на системному, порівняльному підходах [1] з використанням загальнонаукових методів

(аналіз, синтез, порівняння, аналогія, абстрагування, узагальнення, типологізація, методи структурно-функціонального та історико-філософського аналізу [5]).

Теоретичну основу дослідження і вирішення поставлених проблем можуть складати праці сучасних дослідників технологічних залежностей (А. Барак, Н. Джонсон, М. Уїтті, К. Янг, Н. Бауман), а також праці класичних дослідників таких напрямів як психоаналіз (З. Фрейд, К. Юнг, Е. Фромм, К. Хорні, С. Гроф, А. Адлер, Е. Франкл, В. Райх, Ф. Перлз, А. Кемпінські), екзистенціалізм (А. Камю, К. Ясперс, Ж.П. Сартр), соціологія (Е. Дюркгейм, К. Поппер, Г. Лебон, Е. Канетті, М. Вебер), соціальна психологія (Е. Аронсон, Д. Доллард, Р. Берон, А. Басс, Р. Уолтерс, А. Бандура, Д. Маєрс). Крім цього, можуть бути використані ідеї і положення, викладені в матеріалах сучасної періодичної преси, у тому числі електронної, публіцистичної літератури, довідкових та енциклопедичних видань щодо аспектів компульсивної поведінки.

Використання результатів і перспективи подальших досліджень

Створення високоефективної терапевтичної методики позбавлення технологічно-залежної поведінки допоможе зниженню рівня технологічних залежностей, зможе з'ясувати подальші шляхи профілактики і боротьби з технологічними залежностями у суспільстві в цілому.

Цей же матеріал може бути використаний для подальших розробок в галузі психології залежностей. Дуже перспективним є з'ясування психологічних особливостей особи, схильної до технологічної залежності, і відповідна профілактика.

Розроблена методика зможе прислужитися при підготовці лекцій навчальних курсів, таких як: „Психологія залежностей”, „Медична психологія”, а також при написанні навчальних посібників і методичних рекомендацій.

Описаны проблемы, связанные с технологическими зависимостями, в том числе с интернет-зависимостью, потенциальные пути решения этих проблем на общественном и индивидуальном уровне, подходы к созданию высокоэффективной комплексной терапевтической программы.

Ключевые слова: технологическая зависимость, интернет-зависимость, компульсивное поведение, терапия зависимостей, бихейвористская когнитивная психотерапия.

The article describes the problems associated with technological dependencies, including Internet addiction, the potential solutions to these problems at the social and individual level, approaches to creating high-effective complex treatment program.

Keywords: technological dependence, Internet addiction, compulsive behavior, dependency therapy, behavior cognitive therapy.

Список використаних джерел

1. Барабанщиков В. А. Принцип системности в психологической концепции Б. Ф. Ломова / В.А. Барабанщиков // Психологический журнал. — 1997. — №1. — С. 3—9.

2. Д. Гласе, Дж. Стэнли. Статистические методы в педагогике и психологии: Пер. с англ. / Гласе Док., Стэнли Дж. - М.: Прогресс, 1976. – 493 с.
3. Дослідження «Знання та відношення українців до питання безпеки дітей в інтернеті». Загальні висновки / Центр соціальних експертиз Київстар. – Режим доступу: URL : http://www.childfund.org.ua/Uploads/Files/docs/research_Kievstar.pdf. – Назва з екрана.
4. Применение психологического анамнеза в процессе изучения детей [Електронний ресурс] / УО «Гродненский государственный медицинский университет», факультет психоло-гии.– Режим доступу: URL: http://2011.grsmu.by/file/kafedry/pedag/vozt_r_psih/anamnez.doc – Назва з екрана.
5. Творіна О.Л. Поняття “аномалія” та “норма” в історико-філософському контексті / О.Л. Творіна // Мультиверсум. Філософський альманах. - Вип. 31. – К.: Український центр духовної культури, 2002. – С. 121 – 130.
6. Barak A. Psychological Aspects of Cyberspace: Theory, Research, Applications / A. Barak. - Cambridge University Press, 2008. – 298 с.
7. Casha H., Raea C. D., Steela A.H., Winklerb A. Internet Addiction: A Brief Summary of Research and Practice / Hilarie Casha, Cosette D. Raea, Ann H. Steela, Alexander Winklerb // Current Psychiatry Reviews. – 2012. - № 8. - С. 292-298.
8. Conner M. G. Internet Addiction and Internet Sex [Електронний ресурс] / Michael G. Conner.– Режим доступу: URL : <http://www.crisiscounseling.com/articles/internetaddiction.htm> Назва з екрана.
9. Czincz J., Hechanova R. Internet addiction: Debating the diagnosis / J. Czincz, R. Hechanova // Journal of Technology in Human Services. – 2009. - № 27(4). – С. 257-272.
10. Ergonomic principles related to mental work-load - General terms and definitions: ISO 10075:1991 . — [Чинний від 1991-10-17] . — ISO, 1991. — 5 с. — (Міжнародний стандарт).
11. European Framework for Safer Mobile use by Young Teenagers and Children [Електронний ресурс] . – Режим доступу : URL : http://ec.europa.eu/information_society/activities/sip/docs/mobile_2005/europeanframework.pdf. – Назва з екрана.
12. Huh S., Bowman N. - Perception of and Addiction to Online Games as a Function of Personality Traits / S. Huh, N. Bowman // Journal of Media Psychology. - V 13, No. 2. - Spring, 2008. – С. 3 - 31.
13. Johnson C. The Information Diet: A Case for Conscious Consumption / C. Johnson. – Sebastopol: O'Reilly, 2012. – 160 p.
14. Johnson N. The Multiplicities of Internet Addiction: The Misrecognition of Leisure and Learning / N. Johnson. – Burlington: Ashgate Publishing Limited, 2009. – 156 с.
15. Manafy M., Gautschi H. Dancing With Digital Natives: Staying in Step With the Generation That's Transforming the Way Business is Done / M. Manafy, H. Gautschi - Medford, NJ: CyberAge Books, 2011. – 394 с.

16. Palfrey A., Gasser U. Born Digital: Understanding the First Generation of Digital Natives / A. Palfrey, U. Gasser. – NY: Basic Books, A Member of the Perseus Books Group, 2008. – 375 с.
17. Roberts K. Cyber Junkie: Escape the Gaming and Internet Trap / K. Roberts – Center City: Hazelden, 2010. – 204 с.
18. Safer Social Networking Principles for the EU [Електронний ресурс] . – Режим доступу : URL: http://ec.europa.eu/information_society/activities/social_networking/docs/sn_principles.pdf – Назва з екрана.
19. Watkins S. The Young and the Digital / S. Watkins. – Boston: Beacon Press, 2009. – 250 с.
20. White R., Wyn J. Youth and Society: Exploring the Social Dynamics of Youth Experience, 2nd Edition / R. White, J. Wyn - South Melbourne: Oxford University Press, 2008. – 320 p.
21. Whitty M., Joinson A. Truth, Lies and Trust on the Internet / M. Whitty, A. Joinson. – NY: Routledge, 2009. – 176 с.
22. Wright J. The Soft Addiction Solution: Break Free of the Seemingly Harmless Habits that Keep You from the Life You Want (revised, reprint ed.) / Judith Wright. - J.P. Tarcher/Penguin, 2006. – 343 с.
23. Young K.S., Nabuco de Abreu C. Internet Addiction: A handbook and guide to evaluation and treatment / K.S. Young, C. Nabuco de Abreu. - New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2011. – 289 с.

Поклад Ірина Миколаївна
кандидатка психологічних наук,
старша наукова співробітниця,
провідна наукова співробітниця лабораторії
загальної психології та історії психології ім. В.А. Роменця,
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН
України, м. Київ

СТОРІНКИ СТАНОВЛЕННЯ ЛАБОРАТОРІЇ ІСТОРІЇ ПСИХОЛОГІЇ ІНСТИТУТУ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г.С. КОСТЮКА НАПН УКРАЇНИ

На початку створення у 1945 році Інституту психології, як науково-дослідної установи, головним його завданням було «наукова розробка актуальних проблем загальної, дитячої, педагогічної, спеціальної, а також дослідження питань з історії вітчизняної та зарубіжної психології» [2, с. 3].

Дані напрямки роботи знайшли своє відображення в структурі Інституту, одним із функціональних науково-дослідних підрозділом якого є Лабораторія загальної психології та історії психології ім. В.А. Роменця. Своєю появою вона завдячує першому директорові Науково-дослідного інституту психології Григорію Силівичу Костюку, коли за його ініціативою та безпосередньою участю вперше в Україні була створена Лабораторія історії психології [3].

Сьогодні не викликають сумніву твердження, що Г.С. Костюка можна вважати фундатором української історії психології. Його організаторська діяльність сприяла появі як молодих істориків психології, так і розвію таланту визнаних науковців, продовжувачів його справи (П.М. Пелех, В.І. Садчикова, П.С. Горностай, Т.В. Косма, В.А. Роменець, О.М. Раєвський та ін.).

Враховуючи деякі об'єктивні обставини політичного життя країни у 60-ті роки минулого століття, можна констатувати, що діяльність Лабораторії історії психології в цей час формально була призупинена, але сказати, що вона взагалі не функціонувала, не можна. Адже залишалися дослідники, що сформувалися в ній, і тому історико-психологічні студії продовжувались.

На початку 1991 року в Інституті психології АПН України починає працювати Володимир Андрійович Роменець, який згідно з рішенням Державного Комітету України з питань науки і технології (фонд фундаторських досліджень) очолив науковий колектив «Історія психології на Україні у зв'язку з розвитком культури народу». Він же став й ідейним натхненником відновлення науково-дослідної роботи Лабораторії історії психології.

Завдяки зусиллям академіка її відродження відбулось у структурі відділу «Теорії, історії та етнопсихології».

Науковими співробітниками створеного відділу були: В.А. Роменець (зав. відділом), М.О. Братко, О.Т. Губко, Т.В. Кузнецова, Л.М. Лепіхова, В.Л. Злівков, Ю.Т. Рождественський, М.А. Мацейків, В. М. Пискун, В. О. Татенко, Н. Б. Кирпач, Т. В. Бреус, В. Т. Куєвда, І. М. Маноха, В. П. Рибаченко, В. П. Лисенко, В. І. Стахневич [Архів Інституту психології, 1991 рік].

У 1995 році академіку-секретарю АПН України, професору О.В. Киричуку, була подана Доповідна записка: «З метою розвитку історико-психологічних досліджень процесу становлення та розгортання вітчизняної психологічної думки, а також з метою збереження творчого колективу, який протягом 4 років плідно працював у напрямках історії психології, історичної психології та етнопсихології, творчий колектив відділу теорії, історії та етнопсихології Інституту психології АПН України просить про створення самостійної Лабораторії історії психології в структурі Інституту психології» (І.В. Маноха, в.о. зав. відділом, О.Т. Губко, М.А. Мацейків, В.М. Пискун, Ю.Т. Рождественський, В.П. Лисенко, В.Т. Куєвда, Т.В. Кузнецова, Н.Б. Кирпач, В.Ф. Рибаченко) [Архів Інституту психології, 1995 рік]. Також зазначалось, що у реаліях сучасних проблем розвитку світової психологічної науки, відновлення зазначеного підрозділу викликана потребою ґрунтовного вивчення саме історії вітчизняної психології.

Таким чином, на базі проблемної групи, що існувала в рамках відділу методології, історії та етнопсихології з 1991 року, у 1996 році було відроджено лабораторію з її первісною назвою: «Лабораторія історії психології». До основного її складу тоді входили 6 кандидатів наук, 3 наукові співробітники та 2 науково-допоміжних працівників.

За майже 30-тирічний час існування Лабораторії її науковими керівниками були:

- Роменець Володимир Андрійович, доктор психологічних наук, академік (1996 – 1998 рр.);
- Пискун Володимир Максимович, кандидат психологічних наук (2000 – 2001 рр.);
- Куєвда Володимир Терентійович, кандидат психологічних наук, доцент (2003 – 2011 рр.).

З 2011 року по теперішній час Лабораторію очолює доктор психологічних наук, професор Турбан Вікторія Вікторівна.

У 2015 році, у «зв'язку з реорганізацією наукових установ та умов їх праці» в Інституті психології імені Г.С. Костюка НАПН України, на базі об'єднання двох лабораторій: Лабораторії історії психології ім. В.А.Роменця (ім'я вченого було присвоєно лабораторії у 1999 році) і Лабораторії загальної та етнічної психології, була створена **Лабораторія загальної психології та історії психології ім. В.А. Роменця**.

У зв'язку з цим, стосовно лабораторії загальної та етнічної психології можна зазначити, що вона була створена у 1996 році та виступала спадкоємницею відділу загальної психології – базового напрямку роботи Науково-дослідного інституту психології, безпосереднім керівником якого був Г.С. Костюк.

Даний відділ тоді складався з декількох лабораторій: по вивченню чутливості; по вивченню нервової діяльності; по вивченню мови і мислення та з кабінету теоретичних проблем психології. У різні роки в ньому працювали такі видатні вчені як: О.М. Раєвський, Д.Ф. Ніколенко, П.І. Зінченко, П.М. Пелех, А.А. Андрієвська, Р.І. Тамуріді, Д.Г. Елькін, Е.О. Мілерян та ін.) [2]. На початку 70-х років минулого століття діяльність структури саме «загальна психологія» була призупинена і відроджена тільки у 1996 році.

Незмінним завідувачем лабораторії протягом майже 20 років був кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, психолог-експерт вищого кваліфікаційного класу Мирослав-Любомир Андрійович Чепач (1947-2021 рр.).

Пріоритетними напрямками дослідницької роботи об'єднаної Лабораторії загальної психології та історії психології ім. В.А. Роменця за останні 5 років стали наступні: теоретико-методологічні засади психологічної науки; теорія та методологія історико-психологічних досліджень; порівняльні дослідження з історії психології та історичної психології; історіографічні та джерелознавчі дослідження становлення та розвитку психологічної думки в Україні; місце і роль психології в контексті української культури; популяризація історичної спадщини вітчизняних психологів та психологічних шкіл [1].

Вся попередньо проведена робота лабораторії (як і позапланові наукові дослідження її співробітників) може бути спрямована на вирішення означених завдань. Так, с часу відновлення «одного з базових напрямків досліджень», зазначених у Постанові Уряду № 1573 при створенні Науково-дослідного інституту психології», Лабораторією загальної психології та історії психології ім. В.А. Роменця були виконані наступні теми:

1991-1995 рр. – «Психологія в Україні у системі вітчизняної культури».

1996-1999 рр. – «Українська та світова психологія у ХХ столітті: здобутки та перспективи розвитку».

2000-2003 рр. – «Психологія другого тисячоліття в Україні: закономірності становлення та розвитку».

2004-2007 рр. – «Джерела формування та історія утворення предметної галузі української психології».

2008-2011 рр. – «Історико-психологічна реконструкція психологічної думки в етнокультурному просторі України».

2012-2014 рр. – «Історико-психологічний аналіз становлення провідних ідей в українській психологічній думці».

2015-2017 рр. – «Становлення базових парадигм української психології».

2018-2020 рр. – «Гене́за поняття «особистість» в українській психологічній науці».

Тематика, над якою працює Лабораторія сьогодні – «Соціокультурні детермінанти розвитку психології особистості в Україні (ХХ-ХХІ століття)».

Список використаних джерел

1. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України: інформаційно-наукове видання (до 70-річчя наукової діяльності) / за заг. ред.: С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. Київ: Педагогічна думка, 2016. 100 с.
2. Науково-дослідний інститут психології УРСР / відп. за вип. О. П. Сугак / ред. В. П. Сайко. Київ: Радянська школа, 1987. 24 с.
3. Поклад І. М. Провідні ідеї наукової спадщини видатного українського психолога О.Т. Губка. *Наукова спадщина української психології: єдність минулого та теперішнього*: матеріали наук. круглого он-лайн-столу (м. Київ, 11 черв. 2020 р.). Київ. 2020. С.34–36.

Терещук А.Д.

*кандидатка психологічних наук,
провідна наукова співробітниця лабораторії
загальної психології та історії психології ім. В.А. Роменця,
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
м. Київ, Україна*

ІСТОРІЯ ЕМОЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ В ПСИХОТЕРАПІЇ

Емоції тривалий час були дискусійною темою в психології. На момент становлення наукової психології інтроспекція була певним фундаментом до розуміння людських переживань. Недосконалість такого підходу, з наукового погляду, – це схильність до наявності упереджень та самообману; неадекватність критеріїв і неможливість сліпого та безглузлого експериментування невдовзі перетворили інтроспекцію в парію науки, замінивши її більш системними методами експериментальної психології. Пізніше експериментальні психологи, за допомогою високих технологій, змогли перевести вивчення емоцій в наукове русло (National Advisory Mental Health Council, 1995).

Незважаючи на упередження деяких психологів, емоції не зникли й інтерес до них підтримується, особливо у психотерапії. Психотерапевти мають завжди зважати на емоції в своїй практиці. Всі емоції можуть бути, певним чином, допоміжними, позитивними та збільшувати нашу особисту силу. А ще вони бувають деструктивними і це робить нас безсилими. У транзактному аналізі відчувається амбівалентність із тенденцією визнавати емоційний рекет замість щирих, справжніх емоцій (Cassius, Jacobs, James, Long).

Повноцінне включення емоцій має суттєве значення для психотерапії. З моменту появи системи психотерапії, відомої як психосепарація, стало очевидним, що необхідна система роботи з емоціями в рамках цієї терапії. Будь-яка психотерапія, що не має послідовного та зрозумілого способу концептуалізації та використання почуттів, має сумнівну природу. Почуття дуже важливі для функціонування особистості (Tony White).

Емоції існують! Вони є невід'ємним аспектом людської природи. Емоційна грамотність – це внесок емоцій у практику лікування душі. Якщо ми емоційно грамотні – це означає, що ми маємо емоції, знаємо, які вони і наскільки сильні, і ми знаємо, що їх викликає. Ми вчимося, як, де і коли їх проявляти та як контролювати.

Емоційна грамотність:

- полягає у розумінні власних почуттів та почуттів інших людей, що служить для полегшення міжособистісних відносин, у тому числі за допомогою діалогу та самоконтролю. Здатність усвідомлювати і сприймати чужі почуття дозволяє ефективно взаємодіяти з іншими людьми, в результаті чого виникає навик раціональної поведінки у ситуаціях, що супроводжуються сильними емоціями;

- покращує відносини, створює можливість виникнення та прояву любові між людьми, уможлиблює спільну роботу та допомагає виникненню почуття спільності;
- складається із здатності розуміти свої емоції, вміння слухати інших та співпереживати їх емоціям, а також уміння ефективно висловлювати емоції. Щоб бути емоційно грамотним, потрібно вміти усвідомлювати емоції таким чином, щоб покращити нашу особисту силу та якість життя навколо нас.

Бути емоційно грамотним – це розуміти, як функціонує емоційна сфера та практикуючи особливі транзактні вправи, які спрямовані на усвідомлення емоцій у собі та в інших, розуміти себе та інших, вибрати стратегію, яка допоможе підтримувати якісні відносини. Коли ми емоційно грамотні, ми стаємо мудрими «дегустаторами» фактури, аромату та смаку емоцій, добрих та поганих (Claude M. Steiner).

Список використаних джерел

1. Тони Вайт. Терапія характеру. Концепція природи характеру. Психологическая сепарация и терапия. 2018. 134 с.
2. Steiner, C.M. (1984). Emotional literacy. *Transactional Analysis Journal*, 14, 162-173.

Торжевська Наталія Ромуальдівна
аспірантка кафедри психології
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна»,
м. Київ, Україна

ЗМІСТ І ЧИННИКИ СТАТЕВО-РОЛЬОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ

Актуальність дослідження: проблема статево-рольової соціалізації дітей – це проблема психологічного, духовного, фізичного і морального здоров'я майбутніх поколінь. Зміна суспільного вектору до змісту статево-рольового розвитку та гендерного виховання зумовлює потребу в переосмисленні підходів до статево-рольової соціалізації, вивченні генезису статево-рольового виховання і розробки нових методів і інструментів його реалізації з урахуванням актуальних соціальних умов.

Мета статті: визначити зміст та чинники статево-рольової соціалізації дітей.

Виклад основного матеріалу: В сучасній науковій літературі існує ціла низка підходів до виховання дітей молодшого віку у процесі статево-рольової соціалізації, основу яких становлять традиційна психоаналітична теорія, теорія когнітивного розвитку, теорія соціального навчання, нова теорія статі, теорія самоактуалізації, в рамках яких досліджуються механізми розвитку статі і гендеру, культура взаємовідносин статей і чинники, що на них впливають.

Аналіз зазначених підходів дозволив сформулювати найбільш повне на наш погляд визначення статево-рольової соціалізації як процесу і результату психосексуального розвитку дитини, зумовлений соціальними умовами.

Зміст процесу статево-рольової соціалізації визначається запитом суспільства. Прищеплення та розвиток культури міжстатевої взаємодії є важливим етапом соціалізації, умовою засвоєння соціальних і культурних цінностей в поєднанні з реалізацією своєї активності, самопізнанням і саморозвитком, самореалізацією, становленням індивідуальності через усвідомлення себе, прийняття своєї унікальності, неповторності як представника певної статі. [4]

Результатом статево-рольової соціалізації є формування статево-рольової ідентичності і опанування гендерною роллю.

Статево-рольове виховання – це відносно соціально контролюючий процес розвитку дитини в ході її статево-рольової соціалізації. Статево-рольове виховання базується на урахування індивідуальних психологічних і вікових особливостей дітей на основі розробленої методики і концепції педагогічної діяльності, яка орієнтована на усвідомлення власної статі, розуміння відмінностей між ролями представників різних статей, готовність до реалізації статево-рольового репертуару, розвиток навичок статево-рольової поведінки. [3]

Процес статево-рольової соціалізації є механізмом соціальної адаптації і інтеграції в суспільстві, на який впливає ряд чинників.

В першу чергу, це суспільство, яке і висуває вимоги до змісту та способів вираження статево-рольової ідентичності. Кожне суспільство Кожне суспільство декларує цінності, визначає стереотипи маскулінності та фемінності.

В ці детерміновані суспільством нормативні уявлення входять психічні, поведінкові властивості, які притаманні жінкам і чоловікам і виступають як загальноприйнята норма для індивіда у процесі освоєння статевої ролі. [5]

Другим важливим чинником, який визначає зміст і форми процесу статево-рольової соціалізації є родина, яка формує первинне, базове соціальне оточення.

Під впливом родини дитина входить у спілкування, освоюючи репертуар рольової поведінки. Родина є первинним і найважливішим інститут соціалізації.

Ставлення батьків до дітей, вибір методів і інструментів виховання, особистісний приклад визначається особистим досвідом і культурними стереотипами. Віддзеркалення рольової поведінки кожного з батьків, ідентифікація дитини з ними, спостереження за культурою взаємодії старшого покоління – це базис статево-рольової соціалізації, її первинна ланка.

Проблемні родини, неповні сім'ї не можуть в повній мірі виконувати задачі належного психосексуального розвитку і статево-рольової соціалізації.

Вкрай важливим чинником, який впливає на процес статево-рольової соціалізації є взаємодія дитини з однолітками.

В процесі спілкування з дітьми своєї і протилежної статі, дитина усвідомлює себе, порівнює свою поведінку, способи вираження і взаємодії, формує уявлення про себе скрізь призму статі, самостверджується.

Спілкування з однолітками своєї статі дозволяє дитині аналізувати свою поведінку і порівнювати її з поведінкою рівних за віком, рівнем розвитку, силою. Сприймаючи індивідуальні риси інших дітей, дитина кристалізує в собі найкращі, на її погляд, риси та особливості, реалізує свою потребу бути частиною групи і в той же час зберігає індивідуальність [1].

Самооцінка дитини розвивається під активним впливом соціальних норм його мікрогрупи, моральних цінностей і вимог, які виробляють та декларують ровесники [2.]

Позбавлення дитини можливості спілкуватися з однолітками або нівелювання статевої особливості дітей в малих групах негативно впливає на самосприйняття, уповільнює процес усвідомлення змісту ролей, ускладнює процес соціальної взаємодії та самоідентифікації.

Висновки: Наприкінці ХХ століття в наукових колах стало переглядатися питання про методи організації і здійсненні статево-рольової соціалізації.

Початок ХХІ століття тільки загострив ці питання, адже через складні соціокультурні процеси, зміну культурної парадигми, процес освоєння дитиною

соціального досвіду суспільства, відбувається стихійно мало піддається регулюванню із боку соціуму.

Складні демографічні перетворення, які змінюють сутність, структуру і функції сім'ї, впливають на принципово новий розподіл ролей між чоловіком і жінкою також істотно впливає на процес статево-рольової соціалізації дитини.

Спілкування дітей з однолітками останніми роками, через активний розвиток соціальних мереж і нових форм організації навчання також зазнало змін, а зтяжна пандемія COVID-19 і пов'язана з нею ізоляція майже зупинила його.

Як бачимо, всі проаналізовані нами в статті чинники статево-рольової соціалізації дітей зазнають активних змін, а отже, перед психологами і педагогами стоїть вкрай актуальне завдання пошуку альтернативних методик, які зможуть забезпечити адекватну соціалізацію дітей в умовах трансформації суспільства і зміни статево-рольових стереотипів.

Список використаних джерел

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология: Учеб. пособ. для студ. вузов / Г.С. Абрамова. – М. : Академия, 1997. – 704 с. 2
2. Ковальчук І. А. Статево-рольова соціалізація учнів : монографія / І. А. Ковальчук. – Луганськ : Альма-матер, 2007. – 216 с.
3. Полоролевая социализация школьников: теория и практика воспитания // Монография.– Волгоград: Перемена, 1999.– 275 с.
4. Радзивилова М.А. Воспитание дошкольников в процессе полоролевой социализации: Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 : Волгоград, 1999. - 177 с.
5. Таранова Т.М. Проблема полового воспитания (из истории вопроса)// Тезисы докладов внутривузовской научно-практической конференции ОГПИ (7-12 апреля) – Орск: Изд-во ОГПИ, 1997.- С.34

Турбан Віталія Віталіївна
кандидатка психологічних наук,
старша викладачка кафедри психології
Інституту соціальних наук МАУП
м. Київ, Україна

ВІДЧУЖЕННЯ ЯК НЕГАТИВНА ФОРМА САМООБМЕЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Самообмеження, як і всякий феномен, має і позитивні, і негативні прояви. Конструктивне значення самообмеження пов'язане з процесом визначення ціннісних пріоритетів. Життєдіяльність особистості, зокрема й, скажімо, професійна діяльність, потребують конкретизації дальніх і ближніх цілей, корекції термінальних та інструментальних цінностей, тобто всіх тих дій, які уможливають самоорганізацію особистості з метою досягнення актуальних для неї цілей.

Цілком очевидно, що, оскільки життєдіяльність особистості розгортається в суспільстві та культурі, то процес самоорганізації (включаючи всі його складники) перебуває під зовнішнім впливом. Життя в суспільстві потребує адаптації, котра, за типологією, яка була запропонована Г. О. Баллом, може здійснювались або як «адаптація до системи», або ж – «адаптація в системі» [1, с. 99–100]. Таким чином, беручи до уваги соціально-психологічний контекст адаптації, цілком очевидно, що життєдіяльність особистості може набувати рис конфлікту чи конформного пристосування щодо певних норм.

Негативні прояви самообмеження докладно описані в науковій літературі. Поняття «відчуження» та, наприклад, «самозаперечення» усталені в соціальній психології й психології особистості. Однак згадані поняття досі не розглядалися дослідниками у зв'язку зі свідомим самообмеженням, котре є одним із складників процесу самоорганізації життєдіяльності особистості [6].

Зважаючи на значущість негативних аспектів самообмеження, наразі ми проаналізуємо їхні прояви та конотації їхнього трактування.

Насамперед ми звернемось до класичних концепцій відчуження й самовідчуження у рамках «філософії життя», екзистенціалізму, психоаналізові та неофрейдизмі. Особливу увагу у цьому контексті варто приділити концепції Е. Фромма, котрий здійснив спробу поєднати ідеї психоаналізу, марксизму й екзистенціалізму.

«Філософія життя» є протестом проти утилітарного трактування життя, його зведення до раціональних, політичних, за своє суттю, проявів. Життя як рух і становлення протиставляється статичному «буттю».

Життя трактується як першооснова буття. Кожний індивід переживає себе включеним до якогось величезного життя, яке безпосередньо стосується його й навіть загрожує йому. І це життя недоступне раціональним методам пізнання.

Розбудовуючи концепцію «волі до влади» на основі «волі до життя», Ф. Ніцше стверджує, що життя прагне до максимуму влади [7].

Саме «воля до влади» є найбільш значимим критерієм будь-якого типу поведінки, будь-якого соціального явища. Тому для людини добре усе те, що зміцнює усвідомлення влади, бажання влади й саму владу людини.

Раціональна діяльність не сприяє цьому, оскільки вона, підмінюючи активність міркуваннями, паралізує волю до влади. Те ж саме, зазначає філософ, стосується тих цінностей, які обстоюються офіційним християнством і соціально-політичними ідеологіями. Цінності, які захищаються ними, мають на меті поставити велику й вільну людину на один щабель із рабським ставленням до влади. Однак, треба сказати, що такі міркування Ф. Ніцше піддавалися критиці [3, 4, 5].

Для Ф. Ніцше проголошена в суспільстві рівність – це божевілля, що веде до відчуження більш «цінних» індивідів, виродження й загибелі усього людства.

Поява представницьких органів, що мають підтримувати встановлену ієрархію й захищати волю «фізіологічних невдах» – бідних, тобто ледачих, яким природою відмовлено в життєвій енергії, що необхідна для самоствердження себе як вільної особистості, є першим і найбільш небезпечним симптомом занепаду й відчуження «здорових форм життя». Відчуження проявляється в тому, що прірви між окремими групами людей зменшуються, інстинкти рангу слабшають, потужні володарі, здатні тримати юрбу в покорі, замінюються зборами «розумних, стадних людей».

Саме перемога стадного інстинкту, як вважав Ф. Ніцше, і є демократією. Соціалізм же – це щось ще більш страшне: «неспроможна шаленість тиранів», одержимих «божевільним полум'ям помсти», жадання, що маскуються «солодкими» словами про рівність, справедливість, добро і так далі [7, с. 106–108].

Одним з перших, хто всерйоз сприйняв ідеї Ф. Ніцше, був Г. Ортега-і-Гассет, перекинув своєрідний місток між філософією життя й екзистенціалізмом. Науковець називає своє вчення «раціовіталізмом», що передбачає єдність життя й розуму.

Ані матеріальна, ані духовна реальність не мають, на думку Г. Ортеги-і-Гассета, справжньої дійсності. Життя є чимось третім. Воно переживається і постає як єдність «Я» й оточуючих речей, що з'являються у вигляді обставин, спродукованих свідомістю [8]. Вагомий внесок у розробку концепції відчуження й самовідчуження зробив М. Гайдеггер. Його концепція, викладена оригінальною мовою філософії існування, підсилила розуміння відчуження як одного із сутнісних вимірів історії й стимулювала подальшу розробку проблеми.

Центральним поняттям філософії М. Гайдеггера стало буття не в якомусь історично ілюзорному часі, а буття-тут – існування [10]. Немає нічого, крім тут-буття. Немає ані тотальності, тобто цілісності істини й людства, ані всеєдності, ані Бога. Порожнеча людського існування пробуджує страх і тривогу, які стають, ледве чи не головним змістом тут-буття. «Ми не можемо сказати, – пише М. Гайдеггер, – чому людині моторошно. Усі речі й ми самі тонемо в якійсь байдужності. Не залишається нічого для опори. (...) Через жах відкривається Ніщо» [9, с. 320].

Людина, як вважав М. Гайдеггер, не повинна тікати від усвідомлення своєї смертності. Звідси й вчення про «граничні ситуації» – крайні життєві обставини. І головна екстремальна ситуація – це ситуація перед лицем смерті, коли людина усвідомлює, що вона «викинута» у світ не за своєю волею й не за своєю волею піде з нього. Людина, зазначає М. Гайдеггер, намагається уникнути головного – проблеми абсурду смерті. Це життя є «несправжнє» існування й людина є лише «сторожем буття». Увесь світ людини, від моралі й історії до суспільства й держави, суть – витончені, замасковані форми абсурду, – «недійсності», «занедбаності» сучасної людини. Звідси й такі прояви суті людини як «острах», «турбота», «провина», «тривога», «смерть».

Для сучасного суспільства характерна тенденція, за якої, чим більш реально людина творить навколишній світ, тим менш реальною стає сама людина.

Відбувається розчинення людини у світі, втрата людиною власного світу. Саме тому на перший план виходить проблема таємних, потайливих можливостей людського буття як протизвага тій дійсності, де для людини не залишається місця. Це робить актуальною ідею боротьби за людське в людині, ідею подолання відчуження й самовідчуження людини, віднаходження людиною самої себе.

Список використаних джерел

1. Балл Г. А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности / Г. А. Балл // Вопросы психологии. – 1989. – № 1. – С. 92–100.
2. Галеви Д. Жизнь Фридриха Ницше. / Д. Галеви; пер. с фр. А. Н. Ильинского. – Рига : Спридитис, 1991. – 271 с.
3. Кримський С. Б. Запити філософських сенсів: Монографія / С. Б. Кримський. – К. : Видавець ПАРАПАН, 2003. – 239 с.
4. Соловьев В. С. Сочинения: В 2 т. 2-е изд. – Т. 1. / В. С. Соловьев. – М. : Мысль, 1990. – 892 с.
5. Соловьев В. С. Сочинения: В 2 т. 2-е изд. – Т. 2. / В. С. Соловьев. – М. : Мысль, 1990. – 822 с.
6. Турбан В. В. Самообмеження та відчуження: соціально-психологічні прояви і смислові конотації понять / В. В. Турбан // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Т. IX, Вип. 10. – К. ; Ніжин : ПП Лисенко, 2017. – С. 213–220.
7. Ницше Ф. К генеалогии морали Ф. Ницше // Сочинения в 2 т., – Т. 2. – М. : Мысль, 1990, – С. 472–524.
8. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Хосе Ортега-и-Гассет // Вопросы философии. – 1989. – № 3. – С. 119.
9. Хайдеггер М. Вещь / М. Хайдеггер // Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления. – М. : Республика, 1993. – С. 316–326.
10. Хайдеггер М. Время и бытие. / М. Хайдеггер. // haidegger.ru – [Электронный ресурс.] – URL : http://www.heidegger.ru/sobranie_new.php

Чорна Наталія Василівна
кандидатка психологічних наук,
доцентка кафедри психології
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
м. Хмельницький, Україна

ЦІННІСНЕ СТАВЛЕННЯ ДО ВЛАСНОЇ СТАТІ ЯК ОСНОВА СТАНОВЛЕННЯ ЖІНОЧОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У сучасній науці досі існує традиція виділення й дослідження понять «стать» та «гендер», перше з яких позначає анатомо-фізіологічні особливості осіб, завдяки чому люди диференціюються за ознаками статі, другим же прийнято визначати радше соціальний рід людини, хоча найперші спроби операціоналізації поняття «гендер» включали уявлення про саме біологічне його походження.

Сьогодні ж стає дедалі очевидніше, що ті відмінності, які ми стереотипно приписуємо жінкам чи чоловікам вкрай нестабільно пов'язані із біологічною статтю, а скоріше визначається соціальними уявленнями про норми щодо харчування, окремо для чоловіків і жінок, правила заняття спортом та прийнятність його видів, а також дозвіл на опанування таких професій, що «споконвіку» вважалися чоловічою справою. Й дійсно, ігноруючи подібні соціальні настановлення, практика свідчить про те, що жінки насправді вправляються із завданнями «чоловічого спектру» на рівні із чоловіками, а іноді й краще або гірше, оскільки результат діяльності залежить у першу чергу, на нашу думку, від особливостей особистості, її вмотивованості, компетентності у цій царині тощо.

Такі ж приклади можна віднайти й у сфері силових видів спорту, куди дорога жінкам, за соціальними нормами, раніше була апріорі перекрита (жінка повинна бути м'якою, ніжною, підкорюваною, присвячувати себе сім'ї та дітям тощо). Однак у сучасному спорті з'являється дедалі більше успішних спортсменок, фізична форма яких не поступається чоловікам, а подекуди виявляється навіть кращою.

Все очевидніше стає те, що поняття гендеру найбільш вигідно організує систему соціальної ієрархії, соціально стратифікуючи суспільство, на рівні із соціально-демографічними чинниками (національність, раса, вік, клас тощо). Розвиток та підтримка система гендерних ролей та ідентичностей залежить від свідомості людей. За порушення соціальних гендерних приписів суспільство часто жорстоко карає сміливців, шляхом ізоляції, відторгнення, невизнання, осуду тощо.

Можемо згадати лише найпростішу, елементарну частину обрядових правил, котрі часто-густо відображають цей процес нав'язування традицій на правил людині із самого її народження. Наприклад, колір одягу та аксесуарів малюків: для хлопчиків – блакитний, дівчаткам – рожевий. Якщо ж мати новонародженого вирішила порушити такий звичай, можна очікувати, що оточуючі не зможуть правильно визначити

біологічну стать дитини, хоча не будуть полишати спроб зробити це (причому за невідомої мотивації).

Гендерна ідентичність – усвідомлення свого зв'язку з культурними визначеннями мужності та жіночності. Це поняття охоплює суб'єктивний досвід і являє собою психологічну інтеріоризацію чоловічих і жіночих рис у процесі взаємодії «Я – Інші».

Гендерна ідентичність є більш широким поняттям, ніж статево рольова ідентичність, оскільки гендер включає в себе не тільки рольовий аспект, а й, наприклад, образ людини в цілому. Також поняття гендерна ідентичність не є тотожним поняттю сексуальна ідентичність.

Сексуальна ідентичність може бути описана з точки зору особливостей самосприйняття і самопредставлення людини в контексті її сексуальної поведінки в структурі гендерної ідентичності.

Жіноча ідентичність – відношення себе до категорії жіночої соціальної групи і відтворення відповідних гендерно-зумовлених ролей і самопрезентацій. Визнання та використання категоризації себе за ознакою статі залежить не стільки від індивідуального вибору, скільки біологічно обумовлена і соціально примусово.

Жіноча ідентичність як вагома складова гендерної ідентичності увиразнюється як ототожнення жінки із жіночою спільнотою, характеризується наявністю почуття значущості та єдності із нею, спрямованістю до самореалізації та самоудосконалення, наявністю власного індивідуалізованого шляху впродовж процесу жіночого становлення й набуття власного досвіду.

Отже, ставлення жінки до себе, світу, оточуючих, сутність ціннісних орієнтувань тісно пов'язані із змістом ідентичності. Стиль життя, особливості поведінки, самоставлення залежать від особливостей самосприйняття, ідентичності. Тож, ціннісне ставлення до власної статі як основа становлення жіночої ідентичності уможливорює достойне існування особистості, характеризується позитивними трансформаціями впродовж всього її життя.

Наукове видання

**НАУКОВА СПАДЩИНА
УКРАЇНСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЇ:
ЄДНІСТЬ МИНУЛОГО ТА ТЕПЕРІШНЬОГО**

*Збірник тез доповідей
Щорічного наукового круглого столу*

Підписано до друку 24.06.21

